

РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Філологічний факультет

Кафедра української мови

Дипломна робота

на здобуття освітнього ступеня магістра

**СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В
СТАРШИХ КЛАСАХ**

Виконала студентка VI курсу групи У – 61
спеціальності 014 Середня освіта

(Українська мова і література)

Підгайна Світлана Соловеївна

Керівник – канд. пед. наук, доц.

Павлюк Наталія Петрівна

Рецензент – докт. пед. наук, проф.

Вітюк Валентина Володимирівна

Рівне – 2024

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗІЛ І. НАУКОВІ ТА ЛІНГВОДИДАКТИЧНІ ОСНОВИ ДО ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В СТАРШИХ КЛАСАХ З УРАХУВАННЯМ СОЦІОКУЛЬТУРНОГО АСПЕКТУ.....	9
1.1. Текст і дискурс у вивченні української мови в старших класах з урахуванням соціокультурного аспекту.....	9
1.2. Мовленнєві здібності учнів і креативність як запорука досконалої навчальної діяльності.....	19
1.3. Методи, прийоми і засоби формування мовленнєвої компетентності учнів на уроках з української мови в старших класах з урахуванням соціокультурного аспекту.....	25
1.4. Текстоцентричний підхід до розвитку мовлення старшокласників.....	29
ВИСНОВКИ ДО 1 РОЗДІЛУ.....	33
 РОЗДІЛ ІІ. ПСИХОЛОГІЧНІ ТА ПСИХОЛІНГВІСТИЧНІ ЧИННИКИ ВДОСКОНАЛЕННЯ МОВЛЕННЯ УЧНІВ З УРАХУВАННЯМ СОЦІОКУЛЬТУРНОГО АСПЕКТУ.....	 35
2.1. Психологічна характеристика учня як суб'єкта педагогічної взаємодії.....	35
2.2. Психолінгвістичні чинники вдосконалення усного й писемного мовлення при текстоцентричному підході до мовних одиниць.....	39
2.3. Основні підходи до вдосконалення мовленнєвої компетентності учнів.....	43
2.4. Соціокультурний аспект та закономірності вдосконалення мовленнєво- комунікативної компетенції старшокласників.....	47
ВИСНОВКИ ДО 2 РОЗДІЛУ.....	51

РОЗДІЛ III. ТЕХНОЛОГІЯ НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ УЧНІВ СТАРШИХ КЛАСІВ З УРАХУВАННЯМ СОЦІОКУЛЬТУРНОГО АСПЕКТУ.....	53
3.1. Перспективи поліпшення навчання мовлення на уроках з української мови в старших класах.....	53
3.2. Розробка методичного забезпечення реалізації соціокультурного аспекту вивчення української мови в старших класах.....	59
3.3. Система вправ вивчення української мови в старших класах з урахуванням соціокультурного аспекту.....	63
3.4. Спостереження за ходом експерименту.....	87
3.5. Результати педагогічного експерименту.....	89
ВИСНОВКИ ДО 3 РОЗДІЛУ.....	97
ВИСНОВКИ.....	100
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	101
ДОДАТКИ.....	109

ВСТУП

Вивчення української мови в старших класах має важливе значення для формування всебічно розвиненої особистості, яка володіє українською мовою як засобом спілкування, пізнання, творчості та самовираження. У цьому процесі важливу роль відіграє соціокультурний аспект, який передбачає ознайомлення учнів з культурою та традиціями українського народу, а також із культурою інших народів.

Актуальність даного дослідження зумовлена сучасними викликами, які стоять перед освітою та мовним навчанням в Україні. Зокрема, українська мова є однією з ключових складових національної ідентичності та культурного спадку України. Збереження та розвиток української мови серед молодого покоління, зокрема в старших класах, має важливе значення для зміцнення національної свідомості. Однак зростаюча глобалізація та технологічні зміни постають викликами для збереження мовної ідентичності. Тому розуміння соціокультурного аспекту вивчення української мови в старших класах стає доречним і важливим завданням у глобальному контексті.

У сучасному світі, який характеризується глобалізацією та інтернаціоналізацією, знання української мови та культури є невід'ємною частиною успішної життєдіяльності людини. Вони допомагають молоді адаптуватися до нових умов життя, орієнтуватися в сучасному суспільстві та ефективно взаємодіяти з іншими людьми.

Теоретико-методологічною основою дослідження є праці таких вчених, як З. Бакум, О. Горошкіної, О. Кучерук, М. Пентилук, Г. Шелехової та інших, які розглядають різні аспекти соціокультурного підходу до вивчення мови. Теоретико-методологічною основою дослідження є сучасні теоретичні підходи до вивчення мови, лінгводидактичні концепції та педагогічні методи, спрямовані на розвиток мовленнєвих навичок учнів у старших класах загальноосвітньої

школи. Також, враховується аспект соціокультурного впливу на мовленнєвий процес та мовну ідентичність. Важливими теоретичними підходами є текстоцентричний метод навчання, психолінгвістичні теорії та технології навчання мові, на основі яких розглядається соціокультурний аспект вивчення української мови в старшій школі.

Нині реформування освіти в Україні, що спрямоване, передусім, на розвиток всебічно розвиненої особистості, спроможної на соціальну адаптацію і репрезентацію засобами рідної мови, знайшло свій відбиток у Національній доктрині розвитку освіти в Україні, Державному стандарті базової й повної освіти, концепціях мовної освіти та шкільних програмах.

Із підвищенням державних вимог до оновленої школи переосмислюється й роль учителя в цьому навчально-виховному процесі, що потребує від фахівця не тільки теоретичних знань, а й високої професійної компетенції, педагогічної майстерності, творчої співпраці з вихованцями, особистісно-орієнтованого навчання, інновацій у викладанні мови.

Традиційно освіта розглядається як засвоєння учнями певних знань, умінь, навичок, зумовлених Державними стандартами та програмами з того чи іншого навчального предмету. Сьогодні виникає гостра необхідність проаналізувати фактори, що негативно впливають на підвищення якості освіти та формування життєздатної та конкурентоспроможної особистості. Адже сучасний світ складний, тож дитині вже не достатньо знань, якими вона володіє. Учня необхідно навчити використовувати ці знання. Тому тільки у взаємодії знань та умінь, сучасна дитина не тільки знайде своє місце в цьому світі, а ще зможе творити долю власної держави. Для цього учень сучасної школи повинен володіти певними якостями:

- гнучко адаптуватися в мінливих життєвих ситуаціях;
- самостійно та критично мислити;
- уміти бачити проблему, знаходити шляхи раціонального її вирішення;

- усвідомлювати, де і яким чином здобуті знання можуть бути використані в реаліях життя;
- бути здатним генерувати нові ідеї, творчо мислити;
- грамотно працювати з інформацією (уміти збирати потрібні факти, аналізувати їх, висувати гіпотези вирішення проблем, робити необхідні узагальнення, зіставляння, давати аргументовані висновки, використовувати їх для вирішення нових проблем);
- бути комунікабельним, контактним у різних соціальних групах, уміти працювати в колективі, легко запобігати та вміти виходити з будь-яких конфліктних ситуацій;
- уміти самостійно працювати над розвитком особистої моральності, інтелекту, культурного рівня.

Звідси випливає мета нашого дослідження, що полягає в розкритті основних засад методики роботи з науково-навчальними текстами в старших класах ЗЗСО шляхом впровадження інноваційних методів. Поняття «інновація» ввелось в активний лексичний обіг у кінці XIX століття в працях дослідників-техніків і означало щось нове. Поступово зміст слова розширився і його стали вживати в інших сферах.

Так, наприклад, на початку 90-х років XX століття в Україні слово «інновація» вживалося в мовознавстві як «нове явище в мові [2, с. 324] (інновації в лексиці, морфологічні інновації), освіті, науці, техніці. Інноватика детально розглядалася в працях А. Алексюка, Л. Даниленко, І. Зазюна, О. Пехоти, П. Сікорського, С. Сисоєвої, Н. Юсуфбекової.

Мета наукового дослідження полягає в теоретичному аналізі та практичному застосуванні методів навчання української мови в старших класах ЗЗСО з урахуванням соціокультурного підходу.

Об'єктом дослідження є соціокультурний аспект вивчення української мови.

Предмет наукового дослідження – це особливості застосування методів навчання української мови в старших класах ЗЗСО з урахуванням соціокультурного підходу.

Для досягнення мети необхідно було вирішити такі **завдання**:

- запропонувати загальну характеристику методів навчання української мови в старших класах ЗЗСО з урахуванням соціокультурного підходу;
- виділити особливості застосування методів навчання на уроках української мови в старших класах ЗЗСО;
- назвати вимоги до підручників старшої школи;
- здійснити аналіз програм із української мови в старшій школі;
- визначити мету та завдання експериментальної роботи;
- проаналізувати результати педагогічного експерименту.

Розв’язання поставлених завдань зумовило вибір і використання таких **методів**:

- загальнонаукові: аналіз і синтез лінгвістичної, педагогічної, методичної літератури з теми дослідження;
- емпіричних: спостереження й аналіз уроків з української мови в старших класах ЗЗСО, бесіди з учнями.

Теоретичне значення роботи полягає в розгляді методів навчання української мови в старших класах ЗЗСО з урахуванням соціокультурного аспекту, які можуть покращити результати навчання старшокласників, сприяти розробці нових методичних матеріалів для вчителів української мови; у забезпеченні підґрунтя для подальшого впровадження інновацій в освітній процес.

Практичне значення роботи виявляється в тому, що результати проведеного дослідження можуть бути застосовані у процесі навчання української мови в старших класах ЗЗСО.

Наукова новизна дослідження полягає у дослідженні особливостей застосування методів навчання української мови в старших класах ЗЗСО з урахуванням соціокультурного аспекту.

Структура дослідження: робота складається зі вступу, трьох розділів із висновками до кожного з них, висновків і списку використаної літератури.

Загальний обсяг роботи – 108 сторінок. Основний зміст – 102 сторінок. Список літератури нараховує 60 джерел.

Апробація роботи була здійснена у статтях: «Інноваційні методи навчання української мови в ЗЗСО», «Інноваційні методи навчання української мови в основній школі», на онлайн-конференції «Лінгвістичні студії молодих дослідників» (23 травня 2023 року, м. Рівне, Рівненський державний гуманітарний університет), на VII Міжнародній науково-практичній конференції «Proceedings of the IX International Scientific and Practical Conference «Scientists and existing problems of human development»» (14-17 листопада 2023 р., Загреб, Хорватія), «Соціокультурний аспект вивчення української мови в 10 класі» V Всеукраїнської науково-практичної конференції «Сучасні тенденції розвитку лінгвістики та лінгводидактики» (м. Рівне, Національний університет водного господарства та природокористування, 15.05.2024р.). Обговорення окремих розділів та роботи в цілому здійснювалось на засіданні кафедри української мови: № від ... . 2024 року.

РОЗДІЛ І. НАУКОВІ ТА ЛІНГВОДИДАКТИЧНІ ОСНОВИ ДО ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В СТАРШИХ КЛАСАХ З УРАХУВАННЯМ СОЦІОКУЛЬТУРНОГО АСПЕКТУ

1.1. Текст і дискурс у вивченні української мови в старших класах з урахуванням соціокультурного аспекту

Українська мова є головним рушієм формування світоглядних орієнтирів особистості, визначення її соціального статусу. У свою чергу мова перебуває в безпосередній єдності з національною культурою, внаслідок такого синтезу укладається національно-культурна парадигма, здобутками якої і керується молодь на початку процесу становлення власних цінностей і пріоритетів. Отже, мова, культура, соціум – це той вимір, в якому сучасні старшокласники проходять свій шлях інтелектуального розвитку. Тому при вивченні української мови особливого значення набуває визначення соціокультурного аспекту.

Відповідно до «Програми. Українська мова для загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання: 10–11 класи. Рівень стандарту» (2017) основним завданням соціокультурної змістової освітньої лінії є забезпечення в учнів системності в патріотичному, моральному, естетичному вихованні, а також в реалізації соціалізації школярів тощо [43]. У цьому важливому для освітньої сфери документі зафіксовано, що «соціокультурний компонент визначає вектор формування загальної культури учнів через ознайомлення їх із культурною спадщиною свого народу й світу, виховання патріотизму й моральності. Реалізації цих завдань сприятиме текстоцентричний підхід до навчання мови, що передбачає добір і системну роботу на кожному уроці з текстами різних типів, стилів і жанрів мовлення» [43]. Таким чином, стає очевидним, що дослідження соціокультурної змістової лінії в процесі навчання є проблемним питанням та потребує невідкладного ґрунтовного аналізу. У нашій

магістерській роботі, спираючись на наукові здобутки українських вчених, розглянемо цю тему більш детально.

Так, О. Кучерук з'ясувала, що мета реалізації соціокультурної освітньої лінії полягає в орієнтації учнів у виборі комунікативно-когнітивних стратегій у різних соціальних і культурних випадках [32]. Дослідниця зауважила, що соціокультурний розвиток особистості учня потрактовано як цілеспрямований учителем поетапний процес засвоєння школярем соціокультурних відомостей, внаслідок чого відбувається позитивна динаміка мовних знань учня; покращення вербально-семантичного, когнітивного, прагматичного мовних рівнів [32].

У свою чергу М. Пентилюк визначила соціокультурну складову як важливий освітній принцип, що полягає у дослідженні мовних явищ на тлі самобутньої української культури, що відображається в народних традиціях, народній творчості, міфології, а також у творах перекладної літератури [48, с. 229]. Такої позиції щодо трактування соціокультурного підходу при вивченні української мови дотримується і дослідниця Г. Шелехова. До попередньої тези М. Пентилюк вона додає, що при з'ясуванні змісту соціокультурної освітньої лінії варто враховувати трансформацію знань з української мови та інших дисциплін, особистого життєвого досвіду, який відбувається під час написання творів та інших творчих завдань [56, с. 10].

Говорячи про функціонування соціокультурного аспекту при вивченні української мови, варто в першу чергу акцентувати увагу на такій лінгвопедагогічній дефініції, як соціокультурна компетентність. Так, дослідниця А. Ярмолюк зауважила, що соціокультурний аспект є одним з вагомих індикаторів становлення світоглядних орієнтирів особистості та її здатності до міжкультурного діалогу [58, с. 32]. У свою чергу С. Мунтян, окреслюючи поняття соціокультурної компетентності, виділила такі її структурні елементи: загальнокультурний, етнокультурний, соціолінгвістичний, культурознавчий [37, с. 196].

Серед останніх наукових досліджень з обраної теми є дисертація М. Ніщенко «Формування соціокультурної компетентності учнів основної школи на матеріалі синтаксису простого речення» (2019), де дослідниця розкрила концептуально важливі питання: психолого-педагогічні фактори становлення соціокультурної компетентності учнів, її лінгвістичні й лінгводидактичні основи формування, особливості компетентнісного вивчення української мови та ін. М. Ніщенко розглянула експериментально-дослідне навчання за відповідною розробленою методикою. У ході дослідження авторкою встановлено, що явище соціокультурної компетентності можна трактувати як систему уявлення своєї приналежності до мовного розвитку, демонстрування схвалених у суспільстві норм поведінки, готовність до виконання соціальних ролей тощо [38, с. 3]. У структурі соціокультурної компетентності дослідниця виділила такі складові елементи: когнітивний (система знань про соціум і культуру народу, у процесі засвоєння яких формується соціокультурна компетентність), ціннісно-мотиваційний (ціннісне сприйняття, мотивування дій і вчинків), емоційний (вияв емоцій, здатність ними керувати), поведінковий (демонстрування поведінкових норм, схвалених соціумом) [38, с. 4].

Отже, враховуючи вищесказане, можемо виділити основні функціональні компоненти соціокультурного аспекту студіювання української мови в старших класах загальноосвітньої школи:

- по-перше, старшокласники повинні бути ознайомлені зі специфікою реалізації соціально-культурних чинників в суспільстві,
- по-друге, учні мають знати культурний спадок свого народу,
- по-третє, учителям варто вжити низку заходів, спрямованих на налагодження контактів із представниками різних культур,
- по-четверте, у старшокласників потрібно розвивати навички дотримання того регламенту норм, які корелюють відносини в суспільстві тощо.

Важливим засобом вияву соціокультурної аспекти під час вивчення української мови (10-11 класи) є текст. Так, З. Бакум, спираючись на чинну програму з української мови, розглянула поняття «текст» під кутом зору лінгвістичного змістового аспекти. Зокрема, вона дійшла таких висновків, що текст це:

- 1) засіб пізнання мови як поліфункціонального явища,
- 2) мовленнєва одиниця, завдяки якій пізнаються мовні явища та засоби, формується система мовних понять,
- 3) мовленнєвий витвір, результатом використання мови,
- 4) основний засобі оволодіння усними та писемними формами українського мовлення,
- 5) засіб створення ситуацій, на основі яких здійснюється реальне спілкування.

У вітчизняній лінгвістиці поширено наступну дефініцію тексту: «Текст.. – писемний або усний мовленнєвий масив, що становить лінійну послідовність *висловлень*, об'єднаних у ближчій перспективі смисловими і форм-граматичними зв'язками, а в загальнокомпозиційному, дистантному плані – спільною тематичною сюжетною заданістю» [51, с. 679].

Лінгвістична категорія тексту була об'єктом вивчення багатьох вчених: О.Пешкоського, Л. Щерби, Т. Дрідзе та ін. У своїх роботах вони «трактують текст як систему елементів, різних за ступенем складності та значущості, об'єднаних загальною концепцією, яка разом із логікою розгортання повідомлення впливає на системи зв'язків. Це визначає інформаційне насичення кожного елемента тексту, а кожен елемент, якому властива певна інформація, інтегруючись у текст, змінює її» [16, с. 70].

Отже, текст – це одиниця мови, яка складається з пов'язаних між собою мовних одиниць і має певне значення. Він може бути як усним, так і писемним. З лінгвістичним поняттям тексту пов'язаний термін дискурс. З'ясуємо його

визначення в сучасній лінгвістичній науці, спираючись на видання «Українська мова: Енциклопедія» «1. Одиниця спілкування, більша за речення, в якій наявні міжреченнєві зв'язки забезпечують цілісність і зв'язність висловлювання, логічне розгортання думки....2. Висловлення як безпосередність, що реалізується у конкретній життєвій ситуації, у певній формі спілкування, поведінки, міміки, жестів, настрою мовця, а також у характерних соціокультурних, психолінгвальних умовах, коли на перший план виступає соціальна роль мови. 3. *Текст* (письмовий і усний), об'єднаний наскрізною ідеєю, одним мотивом; розглядається в широкому контексті його творення і сприймання, тобто відбиває національно-культурні, соціальні, психічні умови автор. мовотворчості» [51, с.142]. Таким чином, дискурс – це більш широке поняття, ніж текст. Він сконцентровує в собі не тільки мовний матеріал, а й контекст, в якому він використовується. Дискурс може бути офіційним, неофіційним, науковим, художнім тощо.

У контексті навчання української мови в старших класах з урахуванням сучасних викликів ці поняття можна визначити так:

1. Текст – це одиниця мови, яка є засобом спілкування, пізнання, творчості та самовираження. Він відіграє важливу роль у формуванні мовної особистості старшокласника.

2. Дискурс – це сфера мовної діяльності, яка характеризується певним набором мовних засобів, стилю та жанру. Він відображає соціокультурні та політичні процеси в суспільстві.

У сучасному світі, який характеризується динамічними змінами, текст відіграє все більш важливу роль у формуванні мовленнєвих навичок особистості, є основним засобом спілкування, пізнання та самовираження.

Під впливом сучасних соціокультурних і політичних подій, зокрема війни, роль тексту в формуванні мовленнєвих навичок учнів стає ще більш актуальною.

Учні повинні мати можливість ефективно спілкуватися, аналізувати та інтерпретувати інформацію, що подається в різних формах тексту.

Для того, щоб допомогти школярам розвинути ці навички, варто дотримуватись різноманітних методів та форм навчання, які спрямовані на розвиток критичного мислення та творчих здібностей.

Можна виокремити певні з них:

- а) робота з текстом;
- б) розробка завдань, які спрямовані на розвиток критичного мислення. (аналіз тексту, виділення головної думки, аргументів та контраргументів, самостійна робота).
- в) впровадження інтерактивних методів навчання (активізація пізнавальної діяльності учнів).

Реалізація таких методів допоможе зробити навчання української мови більш ефективним і сприятиме всебічному розвитку мовленнєвих навичок старшокласників.

Приклади завдань, які можна використовувати для формування мовленнєвих здібностей учнів під впливом сучасних соціокультурних і політичних подій, зокрема війни, ми можемо виокремити такі:

- Аналіз тексту інформаційного повідомлення про поточну подію. Визначення головної думки тексту, аргументів та контраргументів.
- Створення власного тексту на актуальну тему. Висвітлення власної думки про подію.
- Проведення дискусії на актуальну тему. Обмін думками.
- Створення власного медіапродукту (наприклад, відеоролик, стаття, пост у соціальних мережах) на актуальну тему.

Ці завдання допоможуть учням старших класів удосконалити навички читання, розуміння та аналізу тексту, а також навички критичного мислення та творчості.

Дискурс – це одиниця мови, яка складається з пов'язаних між собою мовних одиниць і має певне значення. Він буває як усний, так і писемний.

Дискурс – це не просто сукупність мовних одиниць, а й певна мовна практика, яка характеризується певним набором мовних засобів, стилю та жанру. Він відображає соціокультурні та політичні процеси в суспільстві.

У контексті навчання української мови в старших класах дискурс можна розглядати як мовну практику, яка сприяє розвитку мовлення учнів. У цьому відношенні вплив дискурсу різновекторний.

Це впливає на формування мовних навичок. Дискурс допомагає учням розвинути навички усного та писемного мовлення, а також навички використання мовних засобів у різних сферах діяльності.

Також дискурс допомагає формувати комунікативну компетенцію учнів старших класів, тобто вміння ефективно спілкуватися в різних мовних ситуаціях.

Тут варто зауважити і про вдосконалення мовленнєвої культури старшокласників, які ознайомлюються з мовною практикою в різних сферах навчальної діяльності.

Сучасні виклики, такі як глобалізація, цифровізація та інформаційна війна, ставлять перед учнями нові вимоги до писемного та усного мовлення.

У цьому контексті важливим є розвиток в учнів старших класів таких навичок, як: гнучкість, адаптивність, критичне мислення, творчість.

Гнучкість і адаптивність полягає у тому, що учням варто бути готовими до зміни мовних практик у різних сферах діяльності.

Критичне мислення старшокласників – це вміння аналізувати та оцінювати інформацію, що подається в різних формах тексту.

Творчість учнів в старших класах – це створення нових мовних продуктів, які відповідають сучасним вимогам.

У методиці визначають певні рекомендації щодо розвитку мовлення учнів.

Для того, щоб допомогти старшокласникам розвинути мовлення, необхідно використовувати різноманітні методи та форми навчання, які спрямовані на розвиток мовних навичок і комунікативної компетенції.

1. Використання різноманітних мовних практик, які відображають певні сфери навчальної діяльності, вони допоможуть учням розвинути навички усного та писемного мовлення, а також навички використання мовних засобів у різноманітних мовленнєвих контекстах.

2. Розробка завдань, що спрямовані на розвиток критичного мислення в Старшокласників, які в навчальному процесі вчать самостійно аналізувати мовні практики, виділяти їх особливості.

3. Застосування інтерактивних методів навчання мови, що допомагають краще зрозуміти матеріал і розвинути навички критичного мислення та творчості.

Війна, яка почалася в Україні з 24 лютого 2022 року, має значний вплив на всі сфери суспільного життя, у тому числі й на мовну практику старшокласників, яка в контексті навчання української мови в старших класах війна проявляється в декількох напрямках:

1. Зміна тематики текстів. У підручниках української мови в старших класах все більше уваги надається текстам, які відображають реалії війни. Це тексти про військові дії, про героїзм українських воїнів, про руйнування, завдані війною (уривки С. Жадан «Інтернат», «Аеропорт» О. Забужко «Забуття», В. Шевчук «Потім», Г. Тютюнник «На руїнах»).

2. Формування нової мовної картини світу. Війна змінює світогляд українців. Вона привносить нові слова, терміни, фразеологізми, які відображають нову дійсність (АТО, ЗСУ, Кіборги, волонтер, лінія фронту, герої і т.д.)

3. Розвиток навичок критичного мислення. Війна змусила українців стати більш критично мислячими. Вони повинні аналізувати інформацію, що подається в різних джерелах, і відрізнити правду від фейків.

Російсько-українська війна також актуалізує питання мовної політики, якому вже певне 200 років.

Тому важливою є розробка та впровадження мовних законів, які б захищали українську мову та сприяли її розвитку.

Стилі мовлення та формування соціальної та національної свідомості також вагомі в контексті вивчення мови, оскільки у старших класах вивчаються різні стилі мовлення, кожен з яких має свої особливості та призначення.

Розмовний стиль формує соціальну свідомість, тому він застосовується в повсякденному спілкуванні.

Офіційно-діловий стиль формує національну свідомість, використовується в офіційних документах, які відображають державну політику.

Науковий стиль формує наукову свідомість, тому знаходить своє застосування в наукових текстах, які відображають результати наукових досліджень.

Художній стиль формує естетичну свідомість, оскільки він використовується в художніх текстах, які відображають творчий світ письменника [59].

У контексті сучасних викликів, зокрема війни, важливо формувати в старшокласників такі якості, через стилі, як патріотизм, громадянську активність,.

Патріотизм – це почуття любові до своєї країни, її народу, її культури.

Громадська активність – це готовність брати участь у суспільному житті, відстоювати свої права та інтереси.

Вивчення української мови в старших класах може сприяти формуванню цих якостей, оскільки мова є невід'ємною частиною культури та самосвідомості народу.

Ми пропонуємо певні особливості розвитку мовленнєвої діяльності з урахуванням соціокультурного аспекту.

Таблиця 1.1

Особливості розвитку мовленнєвої діяльності учнів

Завдання	Опис
Аналіз мовної практики в певній сфері своєї діяльності Мовна практика — це активне використання мови в різноманітних ситуаціях для закріплення теоретичних знань і формування практичних навичок. Це не просто читання підручників, а реальне спілкування, слухання, читання та письмо	Визначення її особливостей та переваги мовної практики
Написати твір у певному жанрі	Стимулювання учнів до творчого підходу та використання мовних засобів у різноманітних текстах
Участь у дискусії	Розвиток у школярів навички усного мовлення та вміння аргументувати свої думки
Створення власного медіапродукту на вибрану тему	Залучайте учнів до роботи зі сучасними медіаформатами та вдосконалення навичок публічного виступу

Таблиця 1.2

Рекомендації щодо формування соціокультурного аспекту вивчення української мови в старших класах загальноосвітньої школи (А. Вегеш)

Завдання	Опис
Використання різноманітних текстів	На уроках української мови в старших класах використовуйте різноманітні тексти, які відображають різні сфери суспільного життя. Це допоможе учням розвинути навички, розуміння та аналізу тексту
Розробка завдань, які спрямовані на формування патріотизму	Учням необхідно навчитися аналізувати тексти, в яких відображені історичні події, героїчні вчинки українців. Для цього необхідно розробляти завдання, які вимагають від школярів самостійної роботи з текстом
Впровадження інтерактивних методів навчання	Інтерактивні методи навчання сприяють активізації пізнавальної діяльності учнів. Вони допомагають учням краще зрозуміти матеріал і розвинути навички критичного мислення та творчості.

1.2. Мовленнєві здібності учнів і креативність як запорука досконалої навчальної діяльності

Мовленнєві здібності є важливою складовою навчальної компетентності. Вони дозволяють учням ефективно спілкуватися з товаришами, членами родини та ін. За слушним зауваженням О. Горошкіної: «Компетентісно орієнтована методика навчання української мови, урахувуючи соціальні виклики, спрямована на виховання національномовної особистості учнів шляхом формування предметної і ключових компетентностей, розвитку в них критичного мислення, емоційного інтелекту, лінгвокреативності» [18].

Удосконалення мовленнєвих здібностей учнів є компонентом навчального процесу, де провідну роль відіграє спілкування, що постає «одним зі складників мовленнєвої діяльності. Комплексна робота з текстом сприяє взаєморозумінню комунікантів у процесі безпосередньої взаємодії» [34, с. 27]. У свою чергу, як

зазначають Г. Голуб та О. Горошкіна, «засвоюючи українську мову, учні розширюють межі свого світобачення, формують власну картину світу і ставлення до всього, що її наповнює» [17, с. 9].

У контексті сучасних викликів, зокрема війни, мовленнєві здібності учнів стають ще більш важливими. Війна призвела до значних змін у світі, і старшокласникам необхідно мати змогу адаптуватися до цих змін. Вони мають виробляти в собі здатність спілкуватися про складні теми, такі як війна, біженство, гуманітарна криза.

Зазначено переваги розвитку мовленнєвих здібностей учнів для їхньої успішної навчальної діяльності.

1. *Покращення комунікативних навичок.* Учні, які мають розвинені мовленнєві здібності, здатні ефективно спілкуватися з іншими людьми. Вони можуть ясно і зрозуміло висловлювати свої думки та ідеї, а також розуміти думки та ідеї інших.

2. *Покращення навичок презентації.* Учні, які мають розвинені мовленнєві здібності, здатні ефективно презентувати свої ідеї перед аудиторією. Вони можуть ясно і зрозуміло доносити свою інформацію до інших, а також залучати їхню увагу.

3. *Покращення навичок критичного мислення.* Учні, які мають розвинені мовленнєві здібності, здатні критично мислити та аналізувати інформацію. Вони можуть оцінювати інформацію, виділяти головне та робити висновки.

4. *Покращення навичок вирішення проблем.* Старшокласники, які мають розвинені мовленнєві здібності, здатні вирішувати проблеми. Вони можуть ефективно спілкуватися з іншими людьми, щоб знайти рішення [17, с. 9].

Мовленнєві здібності та креативність пов'язані між собою. Креативність вимагає від людини здатності мислити нестандартно, знаходити нові рішення та виходи з ситуації. Мовленнєві здібності дозволяють людині висловлювати свої творчі ідеї та думки.

Таблиця 1.3

Переваги розвитку мовленнєвих здібностей учнів для їхньої успішної
навчальної діяльності

Переваги	Опис
Покращення комунікативних навичок	Учні можуть ефективно спілкуватися з іншими людьми, виражаючи свої думки та ідеї чітко та зрозуміло, а також розуміючи інших
Покращення навичок презентації	Розвинуті мовленнєві здібності дозволяють учням ефективно презентувати свої ідеї перед аудиторією, надаючи інформацію чітко та зрозуміло, а також залучаючи увагу слухачів
Покращення навичок критичного мислення	Розвинені мовленнєві здібності допомагають учням аналізувати інформацію критично, розрізняти головне від другорядного та робити обґрунтовані висновки
Покращення навичок вирішення проблем	Розвинені мовленнєві здібності дозволяють учням ефективно взаємодіяти з іншими, щоб знайти рішення, обговорювати можливі варіанти та доходити до консенсусу

Таблиця 1.4

Зв'язок між мовленнєвими здібностями та креативністю учнів як запорука
досконалої навчальної діяльності (А. Вегеш)

Властивість мовленнєвих здібностей	Опис

Гнучкість мовлення	Гнучкість мовлення дозволяє учням виразно та креативно висловлювати свої думки, здатність адаптувати своє мовлення до конкретної ситуації
Розвинене уявлення	Старшокласники з розвиненим уявленням мають здатність генерувати нові ідеї та концепції, що сприяє їхній креативності в навчальній діяльності
Здатність до аргументації	Здатність до аргументації допомагає учням переконливо висловлювати свої погляди та ідеї, що важливо для вирішення проблем та досягнення цілей
Емпатія	Емпатія, як частина мовленнєвих здібностей, дозволяє учням розуміти та співпереживати почуття та погляди інших, що сприяє побудові взаємовідносин та спільної діяльності

У сучасному світі креативність є однією з найважливіших навичок для успішної навчальної діяльності. Старшокласники, у яких розвинені мовленнєві здібності та креативність, мають більші шанси на успіх у своїй навчальній діяльності.

Тому можна виокремити переваги креативного розвитку старшокласників.

1. Розширення можливостей. Креативність дозволяє учням знаходити нові рішення та виходи з ситуації, що відкриває перед ними більше можливостей для навчального зростання та розвитку.

2. Покращення комунікативних навичок. Креативність допомагає учням висловлювати свої думки та ідеї більш ефективно, що покращує їхні комунікативні навички, які є важливими для успішної навчальної діяльності.

3. Покращення навичок вирішення проблем. Креативність допомагає учням знаходити нові рішення для проблем, що покращує їхні навички вирішення проблем, які є важливими для успішної реалізації будь-якої діяльності.

Сучасні події та тематики, що висвітлюються в підручниках для 10-11 класів, мають значний вплив на розвиток мовленнєвих здібностей та креативності учнів. З одного боку, вони сприяють розвитку комунікативних навичок школярів (вивчення публіцистичних текстів), з іншого боку, сучасні події та тематики стимулюють креативність учнів (створення літературних творів, проєктів, есе, «Війна та її вплив на сучасну Україну»). Вони мають мислити нестандартно, знаходити нові рішення та виходи з ситуації, повинні висловлювати свої думки та ідеї в оригінальній формі.

Ось деякі приклади того, як сучасні події та тематики можуть впливати на розвиток мовленнєвих здібностей та креативності учнів:

- Тексти про війну та її наслідки можуть допомогти розвинути навички критичного мислення та аргументації (С.Жадан «Інтернат», В.Шкляр «Чорний ворон»).
- Тексти про біженців та гуманітарну кризу можуть допомогти старшокласникам розвинути навички співчуття та емпатії (проблеми біженців в Україні, допомога біженцям: досвід різних країн).
- Тексти про мінливість та невизначеність можуть допомогти учням розвинути навички творчого мислення (фантастичні твори про майбутнє, філософські роздуми про життя і смерть).

Мовна політика та законодавство відіграють важливу роль у формуванні мовленнєвих здібностей учнів. Вони визначають, яка мова є офіційною, а також встановлюють правила використання мови в різних сферах суспільного життя.

З одного боку, мовна політика та законодавство можуть сприяти розвитку мовленнєвих здібностей старшокласників. Наприклад, популяризація української мови. З іншого боку, мовна політика та законодавство можуть негативно впливати на креативний підхід до мови. Наприклад, надмірний контроль над мовою може призвести до девальвації мови та обмеження творчих можливостей мовців.

А от закони, які забороняють використання мови окупанта, можуть допомогти учням розвинути навички критичного мислення та почуття патріотизму.

Також закони, які регулюють використання мови в рекламі, можуть допомогти учням розвинути навички критичного мислення та аналізу рекламних текстів.

Закони, які забороняють використання ворожої мови, можуть допомогти старшокласникам розвинути навички міжкультурної комунікації та толерантності.

Розвиток мовленнєвих здібностей і творчих здібностей учнів є ключовими елементами забезпечення успішної та ефективної навчальної діяльності. Мовленнєві навички допомагають учням не тільки чітко висловлювати свої думки та аргументи, а й розвивати критичне мислення, уміння аналізувати та оцінювати інформацію. Креативність, у свою чергу, стимулює інноваційне мислення, що дозволяє зберігати нестандартні рішення в різних ситуаціях.

Інтеграція цих академічних навичок у процес навчання не тільки покращує результати, але й розвиває соціальні компетенції студентів, такі як здатність працювати в команді, вести обґрунтовані дискусії та ефективно взаємодіяти з іншими. Зокрема, ці навички підтримують активну участь у навчальному процесі, заохочуючи студентів поглибити розуміння матеріалу шляхом створення власних текстів, проектів або дискусій.

Тому системний підхід до розвитку мовленнєвих здібностей і творчості учнів – це кілька кроків на шляху до формування всебічно розвиненої особистості, здатної до активної участі в суспільному житті.

1.3. Методи, прийоми і засоби формування мовленнєвої компетентності учнів на уроках з української мови в старших класах з урахуванням соціокультурного аспекту

Сучасні суспільні обставини, воєнні катаклізми, невпинний науково-технічний розвиток – ці фактори мають свій безперечний вплив на розвиток мови та зумовлюють використання новітніх педагогічних методів, прийомів і засобів щодо вироблення мовленнєвої компетентності. З цього приводу дослідники А.Коваленко та Л. Глушок зазначають: «Всі культурні коди нації відображаються в мові, вони ж і передаються мовою. Саме тому в педагогічній науці останніх десятиліть активно розробляються і впроваджуються в навчально-виховний процес методи й прийоми вивчення мов, що покликані одночасно формувати в учнів комунікативну і соціокультурну компетентності» [27, с. 247].

Варто сказати, що формування мовленнєвої компетентності в учнів – це тема, яка знайшла глибокий резонанс у сучасних лінгводидактичних дослідженнях. Так, зокрема дослідниця О. Кучерук зазначила, що методи мовленнєвого напряму компетентнісного підходу до формування мовної особистості «напряму пов'язані зі сприйманням / розумінням стратегій, інтенцій мовця (автора тексту) та продукуванням висловлювання, а отже, стимулюють активну мовленнєву діяльність учнів, розвиток внутрішньої потреби дотримуватися змістової і мовної правильності мовлення (мовленнєві слуховимовні й акцентно-інтонаційні навички, мовленнєві лексичні навички, мовленнєві граматичні, стилістичні навички), формують здатність до самоконтролю результатів мовленнєвої діяльності тощо» [32]. Серед новітніх методів утворення мовленнєвої компетентності учнів вона виділила такі основні групи:

« – методи, спрямовані на поступове ускладнення і поглиблення мовленнєвознавчих понять та розвиток рецептивної мовленнєвої діяльності (аудіювання, читання).....;

– *методи, спрямовані на поступове ускладнення і поглиблення мовленнєвознавчих понять та розвиток продуктивної мовленнєвої діяльності* (говоріння, писання) .... » [30].

У свою чергу науковці В. Яковлєва та Н.Голуб запропонували іншу методологічну класифікацію:

« – *метод стимуляційних ігор*. Він полягає в тому, що вчитель-словесник має створити на уроці певну комунікативну ситуацію, а учні – відтворити її спрощений процес, який може відбуватися в суспільному, політичному або економічному житті.....;

– *метод аналізу ситуації*. Так, для розгляду певної ситуації учням потрібно звернути увагу на такі складові, як факти, проблеми, аргументи, рішення...;

– *метод «вироби особистісну позицію»*. Так, якщо на уроці проводиться дискусія щодо певної суперечливої теми, учні мають висловити власну точку зору, підкріплюючи її аргументами й фактами...

– *інтерактивний метод гри «ток-шоу....»* [57, с. 114].

Отже, як бачимо, запропонована науковцями методологія щодо формування мовленнєвої компетентності мовця значно оновлює традиційні методи навчання української мови:

- розповідь, пояснення, шкільна лекція;
- бесіда;
- аналіз мовних явищ;
- робота з підручником;
- програмоване навчання;
- метод вправ [30, с. 22].

А от війна з одного боку, актуалізує питання захисту української мови та культури. Учні мають бути готовими використовувати українську мову в своєму середовищі, а також висловлювати свою підтримку Україні та її народу.

З іншого боку, війна змушує учнів бути більш адаптивними та гнучкими. Вони повинні бути здатні спілкуватися в умовах мінливості та невизначеності. Для того, щоб здійснити допомогу у формуванні в учнів навичок українського мовлення в умовах війни, необхідно використовувати такі методи та прийоми:

- 1) використання актуальних текстів та завдань, які відображають реалії війни, що допоможе старшокласникам зрозуміти мовну практику в умовах війни та розвивати навички критичного мислення;
- 2) створення безпечного простору для обговорення війни, що допоможе учням висловлювати свої думки та ідеї без страху осуду;
- 3) розвиток навичок адаптивності та гнучкості, що допоможе школярам спілкуватися в умовах мінливості та невизначеності.

Тексти та завдання в підручниках для 10-11 класів повинні відповідати сучасним реаліям та сприяти розвитку навичок українського мовлення учнів.

Тематика текстів та завдань повинна бути різноманітною та актуальною. Це допоможе учням розвивати навички критичного мислення та адаптивності.

Тексти та завдання повинні бути спрямовані на розвиток навичок усного та писемного мовлення в різних сферах.

Тому важливо, щоб мовна політика та мовні закони були спрямовані на захист української мови та сприяли її розвитку.

Тому в старших класах вивчаються тексти різних стилів мовлення, кожен з яких має свої особливості та призначення.

Розмовний стиль – це стиль, який уживається в усному спілкуванні та слугує для офіційного або неофіційного спілкування людей у повсякденному житті. Художній стиль – це стиль, який використовується у творчості з метою естетичного впливу на читацьку аудиторію. Офіційно-діловий стиль – це стиль, який слугує для спілкування в державно-політичному, громадському й економічному житті, законодавстві, у сфері управління адміністративно-господарською діяльністю з метою передачі ділової інформації. Науковий стиль

– це стиль, який використовується переважно в науковій сфері для інформування про результати досліджень. Публіцистичний стиль – це стиль засобів масової інформації (газет, журналів, телебачення, радіо тощо).

Таблиця 1.4

Роль стилів мовлення в старших класах та їх вплив на свідомість учнів

Стиль мовлення	Вплив на свідомість учнів
Розмовний стиль	Формує соціальну свідомість, сприяє повсякденному спілкуванню та адаптації до соціального середовища
Офіційно-діловий стиль	Формує національну свідомість, сприяє офіційному представництву та вираженню державних позицій
Науковий стиль	Формує наукову свідомість, сприяє розвитку наукових досліджень та аналізу наукової інформації
Художній стиль	Формує естетичну свідомість, сприяє розвитку творчості та апresiasi мистецтва

Таблиця 1.5

Рекомендації щодо використання методів, прийомів і засобів формування українського мовлення учнів (А. Вегеш)

Рекомендації	Опис
Використання різноманітних методів і прийомів	Різнорманітні методи і прийоми навчання сприяють розумінню та засвоєнню матеріалу різними учнями

Індивідуальний підхід до учнів	Врахування індивідуальних потреб і інтересів учнів допомагає зробити навчання більш ефективним і цікавим для них

Ці таблиці розгортають і систематизують інформацію з тексту та надають зручний огляд ключових положень та рекомендацій, пов'язаних з мовними законами та вивченням стилів мовлення в старших класах.

Рекомендації щодо використання методів, прийомів і засобів формування українського мовлення учнів.

Отже для того, щоб ефективно використовувати методи, прийоми і засоби формування українського мовлення учнів, необхідно дотримуватися таких рекомендацій:

- використовувати різноманітні методи і прийоми, що допоможуть забезпечити успіх у навчанні всієї учнівської аудиторії, незалежно від індивідуальних особливостей;
- впроваджувати індивідуальний підхід до учнів, що допоможе враховувати їхні індивідуальні потреби та інтереси.

1.4. Текстоцентричний підхід до розвитку мовлення старшокласників

Текстоцентричний підхід до навчання української мови передбачає, що навчання мови відбувається через аналіз та розуміння текстів. Тексти є носіями мовної норми, а також відображають різні сфери суспільного життя. Так, дослідниця Т. Груба слушно зазначила, що «реалізація соціокультурного підходу можлива лише за умови використання тексту чи системи текстів соціокультурного спрямування, побудови власних висловлювань, відповідної

тематики, тому існує тісний взаємозв'язок між ними і текстоцентричним підходом» [23, с. 69].

У свою чергу З. Бакум наголосила на значущості текстоцентричного підходу в навчанні мови: «...текст виступає засобом долучення учнів до матеріальної та духовної культури українського народу, його історії звичаїв і традицій. Адже національно-культурний компонент у навчанні рідної мови стає одним із найважливіших засобів розвитку духовного світу школяра, його ціннісно-орієнтаційної культури, національної самосвідомості, врешті-реш української мовної особистості» [2].

Науковці В. Шахіна та В. Любецька наголосили на такому аспекті текстоцентризму, як комплексність навчання: «Текстоцентричний принцип дозволяє реалізувати всі завдання навчання комплексно, а саме: сформувати вміння і навички точно, доречно, виразно висловлювати свої думки, дотримуючись правил побудови висловлювань, переконувати слухачів у правильності своїх міркувань; розвивати культуру введення дискусій, дотримуючись правил спілкування та культури мовлення.. » [34, с. 28].

Відкритим у сучасній лінгводидактиці залишається питання безпосередньої реалізації самого текстоцентричного підходу. Так, дослідниця Л.Галаєвська виокремила його втілення на наступних рівнях:

- « - вербально-семантичному, одиницями якого є слова, відношення між ними, асоціативні зв'язки і граматичні схеми;
- лінгвокогнітивному, що охоплює накопичення тезаурусного фонду, узагальнення понять, термінологічно-фахові текстові структури;
- мотиваційно-комунікативному, який виражається через прагнення висловитися, заперечити, побудувати позицію в тексті, вплинути на адресата мовлення, здобути інформацію, сформувати умови комунікації» [16, с. 71].

Варто розглянути критерії вибору текстів для навчання.

Актуальність тематики. Тексти повинні відображати сучасні реалії та відповідати інтересам учнів.

Відповідність навчальній сфері. Тексти повинні бути пов'язані з майбутньою навчальною діяльністю школярів.

Якість тексту. Тексти повинні бути добре написані та зрозумілі учням.

Різноманітність видів текстів. Учні повинні мати можливість ознайомитися з різними типами текстів, такими як наукові, публіцистичні, художні, тощо [11, с.143–153]. (Додаток 1.)

Під час навчання української мови старшокласники можуть працювати з текстами у різних формах:

Аналіз тексту. Учні повинні зрозуміти зміст тексту, визначити його тему, основну думку, структуру, тощо.

Переказ тексту. Школярі повинні відтворити зміст тексту своїми словами.

Творчий переказ тексту. Учні повинні переказати текст, змінивши його структуру, стиль, тощо.

Аналіз мовних засобів тексту. Старшокласники повинні визначити роль мовних засобів у тексті, їхню стилістичну функцію.

Створення власних текстів. Учні повинні створювати власні тексти різних стилів і жанрів [16, с. 75].

У процесі оволодіння мовленнєвими навичками старшокласники повинні розвивати різні види мовленнєвої діяльності:

Усне мовлення. Учні повинні вміти чітко та зрозуміло висловлювати свої думки в усній формі.

Письмове мовлення. Старшокласники зобов'язані вміти чітко та зрозуміло висловлювати свої думки в письмовій формі.

Читання. Учні повинні вміти розуміти зміст текстів, які вони читають.

Аналіз тексту. Старшокласники повинні вміти розуміти зміст текстів, визначати їхню тематику, основну думку, структуру, тощо [16, с. 68–79].

Таблиця 1.6

Форми роботи з текстами під час навчання української мови

Форми роботи з текстами	Опис
Аналіз тексту	Учні здійснюють аналіз тексту, розуміють його структуру, тему та основну ідею
Переказ тексту	Старшокласники відтворюють зміст тексту своїми словами
Творчий переказ тексту	Учні переказують текст зі змінами в структурі, стилі, тощо
Аналіз мовних засобів тексту	Старшокласники визначають роль мовних засобів у тексті та їхню стилістичну функцію
Створення власних текстів	Школярі створюють тексти різних стилів та жанрів

Таблиця 1.7

Види мовленнєвої діяльності учнів при навчанні української мови

Види мовленнєвої діяльності	Опис
Усне мовлення	Учні вміють чітко та зрозуміло висловлювати свої думки в усній формі
Письмове мовлення	Старшокласники вміють чітко та зрозуміло висловлювати свої думки в письмовій формі
Читання	Учні розуміють зміст текстів, які вони читають
Аналіз тексту	Старшокласники розуміють зміст текстів, визначати тематику, основну думку, структуру, тощо

Таблиця 1.8

Рекомендації щодо використання текстоцентричного підходу до навчання
української мови

Рекомендації	Опис
Використання різноманітних текстів	Учні повинні мати можливість ознайомитися з різними типами текстів, які відображають певні сфери суспільного життя
Індивідуальний підхід до учнів	Врахування індивідуальних потреб та інтересів учнів при виборі текстів і форм роботи з ними
Використання сучасних технологій	Впровадження сучасних технологій з метою покращення навчання

ВИСНОВКИ ДО 1 РОЗДІЛУ

У першому розділі наведено наукові та лінгводидактичні основи текстоцентричного підходу до вивчення української мови в старших класах загальноосвітніх шкіл з урахуванням соціокультурного аспекту.

Зазначено, що текст та дискурс є основними компонентами мовлення старшокласника. Тексти відображають різні сфери навчальної діяльності, а дискурс дозволяє учням ефективно використовувати мову в цих сферах.

Обґрунтовано важливість мовленнєвих здібностей та креативності для успішної навчальної діяльності. Ці навички дозволяють учням ефективно спілкуватися в своєму середовищі, а також знаходити нові рішення та виходи з ситуації.

Розглянуто методи та прийоми, які допомагають учням формувати навички українського мовлення, вони спрямовані на розвиток різних видів мовленнєвої діяльності, а також на формування мовної компетентності учнів.

Досліджено текстоцентричний підхід до навчання української мови, який передбачає, що процес навчання мови відбуватиметься через аналіз та розуміння

текстів, які є носіями мовної норми, а також відображають різні сфери суспільного життя.

На основі аналізу наукових та лінгводидактичних досліджень можна зробити висновок, що текстоцентричний підхід є ефективним способом розвитку мовлення учнів старших класів. Він дозволяє розвивати навички розуміння та використання мови в різних сферах суспільного життя.

У контексті соціокультурного аспекту сучасних викликів, зокрема війни, текстоцентричний підхід є особливо важливим. Він дозволяє учням розвивати навички критичного мислення та аргументації, а також навички адаптивності та гнучкості. Ці навички є необхідними для успішної навчальної діяльності в умовах мінливості та невизначеності.

Для того, щоб ефективно використовувати текстоцентричний підхід до навчання української мови, необхідно дотримуватися таких рекомендацій, як використання різноманітних текстів, які відображають різні сфери суспільного життя; індивідуальний підхід до учнів; використання сучасних технологій.

РОЗДІЛ II. ПСИХОЛОГІЧНІ ТА ПСИХОЛІНГВІСТИЧНІ ЧИННИКИ ВДОСКОНАЛЕННЯ МОВЛЕННЯ УЧНІВ З УРАХУВАННЯМ СОЦІОКУЛЬТУРНОГО АСПЕКТУ

2.1. Психологічна характеристика учня як суб'єкта педагогічної взаємодії

Учитель у процесі навчання української мови в старших класах обов'язково повинен враховувати психологічні особливості розвитку учня: «всебічний розвиток особистості учня може бути запорукою формування його основних компетенцій, оскільки, здійснюючи розвивальний вплив навіть на одну із підструктур у загальній структурі особистості, не можна не вплинути на інші, тобто відбуваються зміни й у інших підструктурах. Отже, формування компетентності учня має здійснюватися в поєднанні педагогічної практики з формами і методами психологічного розвивального впливу» [42].

У цьому підрозділі розглянуто психологічні характеристики учня як суб'єкта педагогічної взаємодії, а також досліджено такі характеристики, як:

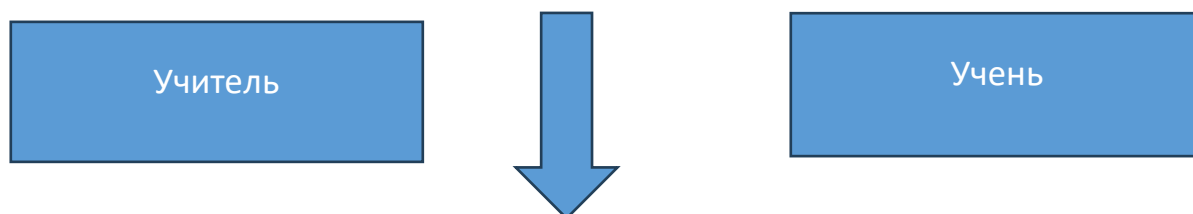
1. *Вікова психологія учня.* Старшокласники, як правило, перебувають у періоді юності, який характеризується бурхливим розвитком особистості. Учні в цей період активно пізнають себе та навколишній світ, формують свої цінності та переконання.

2. *Психологічні потреби учня.* Старшокласники мають різноманітні психологічні потреби, які необхідно враховувати в процесі навчання. До таких потреб належать: потреба в самореалізації, потреба в повазі, потреба в спілкуванні, потреба в безпеці.

3. *Психологічні особливості старшокласників.* Такі учні мають різні психологічні особливості, які необхідно враховувати в процесі навчання. До таких особливостей належать: темперамент, характер, тип мислення, стиль навчання [45].

Загалом процес педагогічної взаємодії учня й учителя можна зобразити так, як це показано в схемі.

Схема 1.1

Мета навчання – особистісне зростання учня.

Навчання – це передусім розвиток особистості.

Соціалізація – орієнтир в навчанні.

Кінцевий результат взаємодії – самореалізація учня.

Вплив війни на психологічні характеристики учня:

Варто зауважити, що війна, яка триває в Україні з 24 лютого 2022 року, має значний вплив на психологічні характеристики учнів. Вони відчують стрес, тривогу, страх. Вони переживають втрату близьких людей, друзів, домівок. Це може призвести до таких психологічних проблем, як:

- 1) депресія;
- 2) тривожні розлади;
- 3) Посттравматичний стресовий розлад.

У таких умовах навчання української мови може бути особливо складним для учнів. Вони можуть бути не здатні концентруватися на навчанні, у них можуть виникати труднощі з розумінням та запам'ятовуванням матеріалу.

Тому варто звернути увагу в першу чергу на тексти в підручниках для 10-11 класів, які мали б враховувати психологічні характеристики учнів, бути цікавими та актуальними для старшокласників, сприяти розвитку психологічних характеристик учнів, таких як: критичне мислення, аналітичний мислення, створювальне мислення.

Мовна політика та мовні закони також впливають на психологічні характеристики старшокласників.

У старших класах вивчаються різні стилі мовлення, такі як: розмовний стиль, офіційно-діловий стиль, науковий стиль, художній стиль.

А кожен стиль мовлення має свої психологічні особливості. Наприклад, розмовний стиль мовлення сприяє розвитку комунікативних навичок учня, офіційно-діловий – логічного мислення старшокласника.

Вивчення стилів мовлення сприяє формуванню соціальної та національної свідомості старшокласників. Наприклад, вивчення розмовного стилю мовлення сприяє розвитку соціальної взаємодії учнів, а вивчення офіційно-ділового – розвитку національної самосвідомості школярів.

Психологічні характеристики учня – це важливий фактор, який необхідно враховувати в процесі навчання української мови, що допоможе зробити навчання більш ефективним та сприятиме розвитку особистості старшокласника.

Для того, щоб враховувати психологічні характеристики учня в процесі навчання української мови, можна використовувати такі особливості:

- 1) впроваджувати різноманітні методи та прийоми навчання, які відповідають психологічним особливостям учнів;
- 2) створювати атмосферу довіри та підтримки в класі, враховувати індивідуальні потреби та інтереси учнів;
- 3) надавати учням психологічну підтримку;
- 4) використовувати матеріали, які відповідають актуальним проблемам війни;
- 5) створювати можливості для учнів висловлювати свої думки та почуття;
- 6) використання елементів арт-терапії. Це може допомогти учням висловити свої емоції та переживання в безпечному та творчому середовищі.
- 7) створення безпечного простору для обговорення проблем війни, що допоможе учням впоратися з тривогою та стресом, пов'язаними з війною;

8) залучення українських письменників та поетів до процесу навчання, що допоможе учням краще зрозуміти українську культуру та історію [227].

Можна виокремити декілька прикладів того, як впровадити зазначені ідеї.

1. Учитель може попросити учнів намалювати або написати вірш про свої переживання війни. Це допоможе їм висловити свої емоції в безпечному та творчому середовищі (творче завдання).

2. Учитель може провести дискусію про актуальні проблеми війни. Це допоможе учням впоратися з тривогою та стресом, пов'язаними з війною (приклади, вправи).

3. Учитель може запропонувати учням прочитати твори українських письменників та поетів, які присвячені війні. Це допоможе школярам краще зрозуміти українську культуру та історію (як текст під час виконання завдання з мови).

Але ці ідеї можна втілити лише за умови творчого вчителя, вчителям важливо бути чутливими до потреб учнів, бути готовими надати учню підтримку та допомогу, якщо це необхідно. Вчителям важливо створювати атмосферу довіри та підтримки в класі, щоб старшокласники відчували себе комфортно, висловлюючи свої думки та почуття. Важливо використовувати різноманітні методи та прийоми навчання, що допоможе враховувати різні психологічні особливості учнів.

2.2. Психолінгвістичні чинники вдосконалення усного й писемного мовлення при текстоцентричному підході до мовних одиниць

Нині освітнє середовище характеризується значним впливом інформаційного струму на психіку учня, внаслідок чого виникають серйозні проблеми психологічного плану, що деструктивно впливають на сам процес навчання. Тому в першу чергу вчителю слід звернути увагу на аспекти навчально-пізнавальної мотивації. Актуалізуючи вирішення цього лінгвопедагогічного

питання, О. Кучерук зазначила: «Учитель має не лише на початку уроку викликати навчально-пізнавальну мотивацію, а й підтримувати її впродовж уроку, тобто забезпечувати мотиваційну готовність до навчальної діяльності в соціокультурному освітньому середовищі на всіх етапах уроку. Ця проблема має психолого-педагогічний характер» [32]. Для вирішення заявленої проблеми О.Кучерук пропонує: «збагачення й урізноманітнення навчальної діяльності школярів за допомогою традиційних та інноваційних методів і засобів, які можуть стати реальним мотиваційним чиником, якщо будуть відповідати особистісним інтересам, потребам, індивідуально-віковим особливостям учнів, не суперечитимуть навчально-пізнавальним стилям тощо» [32].

Учителю української мови в старших класах в першу чергу слід звернути увагу на психологічну природу такого лінгвістичного явища, як мовлення: «Мовленнєва діяльність відбувається за допомогою мовних структур, закладених у психіці людини, отже, мова і мовлення настільки взаємопов'язані, що вивчати їх порізно – означає штучно опановувати ці поняття. Власне, зі сказаного випливає важлива лінгводидактична закономірність про взаємозв'язок у формуванні мовної і мовленнєвої компетентності. При цьому потрібно зазначити, що розгорнута концепція формування мовленнєвої компетентності пов'язана з розвитком лінгвосоціокультурних ідей» [30].

Саме психологічні процеси зумовлюють розвиток усного та писемного мовлення учня, його здатність до креативу та творчої діяльності: «Сучасні фахівці зазначають, що кожне слово в нейронних мережах людського мозку утворює багатовекторне асоціативно-змістове поле (тринадцять різноспрямованих векторів, більшість із яких специфічно національні), пов'язуючи різні сфери духовної діяльності людини, а це, у свою чергу, забезпечує індивідуальну неповторність і надлогічність мислення та в цілому духовної творчості» [30].

Якщо говорити про творчий підхід учнів в оволодінні навичками мовленнєвої компетенції, то тут в першу чергу варто врахувати той факт, що «формулювання і прийняття завдання на самостійний пошук, як і сам метод проєктів, взагалі можуть бути реалізовані тільки за умови високого когнітивного розвитку школярів, при сформованості в них базових психологічних умінь, без яких продуктивна проєктна діяльність неможлива» [42].

Актуальність дослідження психолінгвістичних умов розвитку мовлення учнів у контексті сучасних подій та особливостей навчання української мови в старших класах обумовлена такими факторами:

1. *Війна*. Старшокласники відчують стрес, тривогу, страх. Вони переживають втрату близьких людей, друзів, домівок. Це може призвести до таких психологічних проблем, як:

- депресія,
- тривожні розлади,
- посттравматичний стресовий розлад.

2. *Умови навчання*. Учні перебувають на етапі юності, який характеризується бурхливим розвитком особистості. У цей період у старшокласників відбувається становлення самосвідомості, формування цінностей та переконань, розвиток пізнавальних здібностей і особистісних якостей.

3. Навчання української мови в старших класах має свої особливості – це період *вступу до вищої школи*.

Тому в цих умовах дослідження психолінгвістичних умов розвитку мовлення учнів – це важливе завдання, складові якого:

а) розуміти психологічні особливості учнів старших класів, які впливають на розвиток їхнього мовлення;

б) розробити ефективні методи та прийоми навчання української мови, які враховують психологічні особливості старшокласників;

в) сприяти розвитку мовлення учнів у контексті сучасних подій та особливостей навчання української мови в старших класах.

Метою розділу є дослідження психолінгвістичних умов розвитку мовлення учнів у контексті сучасних подій та особливостей навчання української мови в старших класах. Для досягнення цієї мети необхідно визначити:

- а) аналіз психологічних особливостей учнів старших класів, що впливають на розвиток їхнього мовлення;
- б) розробка особливостей навчання української мови в старших класах;
- в) розробка рекомендації щодо врахування психологічних умов розвитку мовлення учнів у процесі навчання української мови.

Психолінгвістичними факторами, які впливають на розвиток усного так і писемного мовлення учнів є вікова психологія старшокласника. Учні старших класів перебувають у періоді юності, який характеризується бурхливим розвитком особистості. У цей період у старшокласників відбувається становлення самосвідомості, формування цінностей та переконань, розвиток пізнавальних здібностей і особистісних якостей. Школярі мають різноманітні психологічні потреби, які необхідно враховувати в процесі навчання. До таких потреб належать: потреба в самореалізації, у повазі, у спілкуванні, у безпеці.

А також варто виокремити певні особливості учнів: темперамент, характер, тип мислення, стиль навчання.

Особливості мовленнєвої активності учнів.

А от мовленнєва активність учнів характеризується розширенням обсягу мовленнєвої практики, оскільки старшокласники мають більше можливостей для спілкування, ніж учні основної школи. Вони беруть участь у дискусіях, презентаціях, виступах на публіці.

Також значення має розвиток мовленнєвого самоконтролю, бо учні починають усвідомлювати свої мовні помилки і намагаються їх виправляти.

У навчанні старшокласників важливим елементом є формування індивідуального стилю мовлення, бо учні починають вміло добирати свої мовні засоби і прийоми, які відповідають їхнім індивідуальним особливостям.

Значним етапом є і вдосконалення сприймання мови:

- зростання критичності сприйняття;
- озвиток аналітичних здібностей (аналіз, висновки, узагальнення);
- формування власних суджень і оцінок.

Якщо аналізувати сучасні тексти у підручниках для 10-11 класів, то їх зміст в основному позитивно впливає на розвиток усного мовлення учнів. Відбувається:

- розширення кругозору учнів (тексти ознайомлюють учнів із актуальними проблемами суспільства, культури, науки);
- розвиток критичного мислення старшокласників (тексти містять різні точки зору на одну й ту саму проблему, що сприяє розвитку критичного мислення учнів);
- формування творчих здібностей учнів (тексти сприяють розвитку креативних здібностей школярів).

Тематика текстів у підручниках для 10-11 класів також є різноманітною та актуальною. Тексти відображають сучасні реалії та відповідають інтересам учнів.

Стиль текстів у підручниках для 10-11 класів повинен бути доступний для розуміння. Тексти написані сучасною мовою, без зайвої складності та академізму.

Для того, щоб осмислити позитивний вплив сучасних текстів на розвиток усного мовлення учнів, варто врахувати такі рекомендації:

- використання текстів з різних джерел (різні точки зору на одну й ту саму проблему);
- залучення учнів до обговорення текстів (розвиток критичного мислення та творчих здібностей);

- виконання творчих завдань на текстовій основі (застосування отриманих знань та навичок на практиці).

Удосконалювати вміння створювати письмові тексти – це:

- розширення обсягу знань і навичок у мовній галузі (вивчення різних мовних явищ, які необхідні для створення письмових текстів);
- розвиток мовленнєвого самоконтролю (усвідомлення власних помилок і вміння їх виправляти);
- удосконалення індивідуального стилю письма (вибір мовних засобів і прийомів, які відповідають їхнім індивідуальним особливостям).

Мова не тільки служить для спілкування, але й формує наше мислення. Мовлення – це динамічний процес, який постійно змінюється під впливом різноманітних факторів, таких як контекст, співрозмовник, емоційний стан тощо. Вибір стилю мовлення відображає нашу індивідуальність, рівень культури, освіти та соціального статусу. Розуміння цих зв'язків допомагає нам ефективніше спілкуватися, рости як особистості та досягати успіху в різних сферах діяльності.

2.3. Основні підходи до вдосконалення мовленнєвої компетентності учнів

Формування мовленнєвої компетентності учнів є одним із найважливіших завдань сучасної освіти. З цього приводу дослідниця Л. Галаєвська зазначає: «Формування умінь – складний процес, який потребує досконалого знання мовних особливостей і мети комунікативного акту, відповідності запиту щодо мовлення» [16, с. 72].

Варто зазначити, що в сучасному світі старшокласнику задля особистої реалізації в будь-якій сфері навчальної діяльності варто прагнути до розвитку цілого комплексу компетентностей:

- соціальної компетентності, яка пов'язана з відповідальністю учня, його здатністю приймати правильні рішення;

- компетентності, що стосується визначеності місця особистості в полікультурному соціумі;
- компетентності, яка реалізує здібність людини до постійного навчання та самовдосконалення;
- мовленнєвої компетентності, що передбачає вільне володіння мовленням.

Отже, як бачимо, навчання мови – це явище поліфункціональне, динамічне, яке постійно перебуває у стадії змін: «У системі сучасної національної освіти відбуваються інноваційні процеси, формуються концептуальні засади, змінюється зміст навчання українською мови. Сучасний підхід до навчання мови визначений основною функцією самої мови – бути найважливішим засобом спілкування, пізнання і впливу» [23, с. 65].

Основним рушієм формування мовленнєвої компетентності учнів, безперечно, є вільне та досконале володіння рідною мовою. У цьому плані важливою є концепція рідномовного виховання, запроваджена українським митрополитом та громадським діячем І. Огієнком: «а) мова – це знаряддя духовного і соціального єднання українства шляхом свідомого виховання нових поколінь як запоруки державності української нації; б) в єдиному рідномовному середовищі дитина легко та швидко засвоїть мову, яка залишиться для неї на все життя рідною; в) рідномовна школа – рушійний чинник подальшого духовного розвитку народу; г) втрата рідної мови – шлях до «винародовлення» [4, с. 106].

Мовленнєва компетентність – це сукупність знань, умінь, навичок, необхідних для успішної мовленнєвої діяльності.

Існує кілька підходів до формування мовленнєвої компетентності учнів: компетентнісний, проблемно-пошуковий, інтегративний.

Компетентнісний підхід передбачає формування у старшокласників компетентностей, необхідних для мовленнєвої діяльності. Компетентність – це здатність застосовувати знання, уміння та навички для вирішення поставлених завдань.

Проблемно-пошуковий підхід передбачає постановку перед учнями проблемних завдань, рішення яких сприяє розвитку знань, умінь та навичок у навчанні української мови.

Інтегративний підхід передбачає інтеграцію різних навчальних дисциплін для формування в учнів цілісного уявлення про мовленнєву діяльність[56].

Українська мова відіграє важливу роль у формуванні світоглядних цінностей учнів. Вона є засобом спілкування та навчання. Знання української мови допомагає учням:

- комунікувати з ровесниками,
- готувати різноманітні документи,
- досліджувати навчальну інформацію,
- розвивати критичне мислення.

Психолінгвістика – це наука про взаємодію мови та психіки. Вона вивчає вплив психологічних факторів на мову та вплив мови на психіку [41, с. 180].

Психолінгвістичні аспекти, що впливають на формування навчальної компетентності учнів, включають: вікову психологію учня, психологічні потреби учня, психологічні особливості.

Врахування психолінгвістичних аспектів у процесі вдосконалення мовленнєвої компетентності учнів допоможе:

- створити ефективну систему навчання, яка відповідає індивідуальним особливостям старшокласників;
- розвивати в учнів необхідні для навчальної діяльності знання, уміння та навички;
- формувати в учнів позитивне ставлення до навчальної діяльності.

Така система може бути чинною якщо :

- використовувати різноманітні методи і прийоми навчання, які враховують психологічні фактори,
- створювати атмосферу підтримки і заохочення в класі,

- залучати учнів до активної участі в навчальному процесі.

Для того, щоб ефективно розвивати навчальну компетентність через вивчення української мови, необхідно використовувати різноманітні практичні методи та інструменти. До них відносяться:

- використання сучасних технологій та ресурсів,
- залучення учнів до практичних завдань та проєктів.
- створення атмосфери творчості та інновацій.

Сучасні технології та ресурси можуть бути ефективним інструментом для розвитку мовленнєвої компетентності учнів. До них можна віднести:

- онлайн-курси та платформи для навчання,
- веб-сервіси для створення презентацій, відео та інших матеріалів, мобільні додатки для навчання [48].

Варто залучати учнів до практичних завдань та проєктів. Практичні завдання та проєкти допомагають старшокласникам краще зрозуміти та застосувати отримані знання. Наприклад, можна пропонувати учням такі завдання:

- *написати статтю або доповідь на обрану тему,*
- *створити презентацію для однокласників,*
- *провести дослідження на вибрану тему [56].*

Творча та інноваційна атмосфера сприяє розвитку мовленнєвої компетентності учнів:

- *робота в малих групах,*
- *залучення учнів до обговорення та дебатів,*
- *заохочення старшокласників до ризикованих рішень та експериментів.*

На практиці ефективність різних підходів до формування мовленнєвої компетентності може залежати від багатьох факторів:

- характеристика навчальної діяльності, до якої готуються учні,
- вік та індивідуальні особливості учнів,

- матеріально-технічне забезпечення навчального процесу.

Ефективне формування мовленнєвої компетентності вимагає комплексного підходу, який поєднує в собі різноманітні методи і прийоми. Важливо пам'ятати, що мова – це не просто сукупність правил, а живий інструмент спілкування, який постійно розвивається і змінюється.

2.4. Аспекти та закономірності вдосконалення мовленнєво-комунікативної компетенції

Основним завданням вчителя-словесника в старших класах є формування навичок мовленнєво-комунікативної компетенції, які б допомогли учню успішно здійснювати принципи навчальної діяльності. Досконале володіння українською мовою є вкрай важливим для старшокласника, оскільки «таким чином ми посилюємо мотивацію, сприяємо глибшому розумінню мови як суспільного феномена, усвідомленню її ролі й значення в житті людини, формуємо в учнів цілісне уявлення про мову, надаємо мовним знанням і вмінням дієвості, функційності, сприяємо формуванню багатогранної мовної особистості» [17, с.10].

Вивчення української мови передусім сприяє реалізації міжособистісної та міжкультурної комунікації. Так, «повчальними є роздуми І. Огієнка щодо ролі рідної мови в процесах міжособистісної та міжкультурної комунікації. Зокрема, учений визначав найважливіші для свого часу канали комунікації рідною мовою між членами однієї етнічної спільноти: преса, наукові, публіцистичні, художні, ділові тощо видання рідною мовою, а також церква, школа, сім'я, спортивні організації, театр, різноманітні гуртки» [4, с. 104].

Отже, мовленнєво-комунікативна компетентність – це здатність людини здійснювати ефективне спілкування з іншими людьми в різних сферах життєдіяльності. Вона включає в себе такі компоненти:

- знання мовних норм та правил,
- вміння використовувати мову для спілкування в усній та письмовій формі,
- вміння розуміти та реагувати на мову інших людей.

На формування мовленнєво-комунікативної компетенції учнів впливають такі фактори:

- вік та індивідуальні особливості школярів,
- ситуація спілкування,
- соціально-культурний контекст.

Тексти є основним джерелом інформації для вивчення української мови. Вони дозволяють учням ознайомитися з різноманітними мовними явищами та навчитися використовувати їх у власному мовленні.

- актуальність – тексти повинні відображати сучасні реалії та проблеми;
- доступність – тексти повинні бути зрозумілими для учнів;
- цікавість – тексти повинні зацікавлювати учнів і спонукати їх до пізнання.

Передусім також варто наголосити і на функціональних особливостях навчального тексту, серед яких слід виділити такі:

«Функція поповнення знань учнів про систему мови, функціонування мовних явищ, переважно лексичних. Ця функція знаходить практичну реалізацію у завданнях до тексту, що охоплюють різні мовні рівні, спрямовані на те, щоб звернути увагу учнів на мовні елементи тексту....

Функція тренування. Призначення цієї функції – формування мовних умінь навичок...

Функція розвитку смислового сприймання тексту: розуміння прослуханого або прочитаного словесного цілого. ...

Функція розвитку усного мовлення (формування на основі тексту навичок говоріння)» [16, с. 73].

Тому у контексті війни та російської агресії, тексти у підручниках для 10-11 класів повинні:

- формувати національну свідомість – тексти повинні розповідати про історію, культуру та традиції України;
- пропагувати українську мову – використовувати українську мову в різних стилях та жанрах;
- виховувати патріотизм – формувати в учнів почуття гордості за Україну та її народ.

Роль текстів у формуванні мовленнєво-комунікативної компетенції учнів полягає в тому, що:

- тексти допомагають учням удосконалювати лексичні та граматичні норми української мови;
- тексти допомагають школярам удосконалювати вміння використовувати мову для різних цілей;
- тексти допомагають старшокласникам розвивати критичне мислення та навички аналізу.

Процес удосконалення мовленнєво-комунікативної компетенції учнів старших класів характеризується такими закономірностями:

- неперервністю – процес формування мовленнєво-комунікативної компетенції відбувається постійно, починаючи з раннього віку і закінчуючись у дорослому житті;
- Динамічністю – процес формування мовленнєво-комунікативної компетенції носить динамічний характер і залежить від багатьох факторів, зокрема від вікових змін, індивідуальних особливостей учнів, умов навчання та виховання;
- цільовою спрямованістю – процес формування мовленнєво-комунікативної компетенції учнів старших класів спрямований на розвиток у них умінь і навичок, необхідних для успішної навчальної та особистісної діяльності.

Ми згадували попередньо про особливості мовної політики – це сукупність заходів, спрямованих на регулювання мовних відносин у суспільстві.

Мовна політика впливає на формування мовленнєво-комунікативної компетенції учнів старших класів у таких аспектах:

- утвердження української мови як державної – сприяє розвитку української мови як засобу спілкування, навчання та навчальної діяльності;
- захист української мови від російського впливу – сприяє усвідомленню учнями важливості української мови та необхідності її збереження;
- розвиток мовної культури – сприяє формуванню в учнів умінь і навичок використовувати мову правильно та ефективно.

Мовну політику підкріплюють мовні закони – це нормативні акти, які регулюють мовні відносини в суспільстві. Мовні закони впливають на формування мовленнєво-комунікативної компетенції учнів старших класів у таких аспектах:

- установлення мовних норм – сприяє удосконаленню в учнів умінь і навичок використовувати мову правильно;
- захист мовних прав громадян – сприяє забезпеченню рівних мовних можливостей для всіх громадян України;
- розвиток мовної освіти – сприяє підвищенню мовної грамотності населення.

Формування мовленнєво-комунікативної компетенції учнів старших класів є важливим завданням для сучасної освіти. Врахування закономірностей, що характеризують цей процес, а також впливу мовної політики та мовних законів сприятиме ефективному розвитку мовленнєво-комунікативних навичок учнів.

Поряд із основними ми виокремлюємо додаткові аргументи щодо впливу мовної політики та мовних законів на формування мовленнєво-комунікативної компетенції учнів старших класів.

Утвердження української мови як державної сприяє розвитку в учнів усвідомлення важливості української мови та необхідності її використання в усіх сферах життєдіяльності.

Захист української мови від російського впливу допомагає школярам усвідомити загрозу, яку становить російська мова для української мови та культури.

Розвиток мовної культури сприяє вдосконаленню у учнів умінь і навичок використовувати мову правильно та ефективно в різних сферах спілкування.

У контексті війни та російської агресії, мовна політика та мовні закони відіграють особливо важливу роль у формуванні мовленнєво-комунікативної компетенції учнів старших класів. Вони допомагають учням усвідомити важливість української мови як інструменту національного захисту та розвитку.

ВИСНОВКИ ДО 2 РОЗДІЛУ

У сучасному світі, де інформація та комунікація відіграють важливу роль, вивчення української мови в старших класах набуває особливого значення. Це стає потужним інструментом формування мовленнєво-комунікативної компетенції, а також сприяє розвитку соціокультурної свідомості та національної ідентичності майбутніх громадян. У даному розділі ми розглянули соціокультурний аспект вивчення української мови в старших класах та його важливу роль у сучасному освітньому середовищі.

Оскільки спостерігається надзвичайна динаміка подій і змін в українському суспільстві, які впливають на мовну ситуацію та соціокультурну реальність, то війна, політичні зміни, глобалізація та інші фактори створюють необхідність у глибокому розумінні ролі української мови у формуванні національного обличчя та у міжкультурному спілкуванні. І саме у старших класах молодь вивчає ці важливі аспекти мови, яка є ключем до національного самовизначення та взаєморозуміння.

Першим підрозділом цього дослідження – це аналіз тексту та дискурсу в навчанні українського мовлення. У сучасному освітньому процесі текст та дискурс стали важливими засобами розвитку мовленнєвої компетенції учнів.

Тексти, які пропонуються в підручниках, не лише вчать мови, а й сприяють формуванню критичного мислення та аналізу подій. Тексти, які обрані для вивчення, часто відображають актуальні події в Україні та в світі, включаючи війну та конфлікти. Вони надають учням можливість розуміти та аналізувати події, формувати свою думку та висловлювати її. Такі тексти сприяють формуванню соціокультурної свідомості та усвідомленню важливості мови у вираженні власних поглядів та позиції.

Другий підрозділ дослідження розглядає мовленнєві здібності учнів та їх креативність як запоруку досконалої навчальної діяльності. Відзначається, що сучасні старшокласники повинні мати не лише грамотність, але й здатність до креативного вираження думок та ідей. Вивчення мови повинно сприяти розвитку мовленнєвих навичок, які дозволять учням ефективно спілкуватися та виражати себе в різних сферах навчальної діяльності.

Третій підрозділ дослідження присвячений методам, прийомам і засобам формування українського мовлення учнів. Вивчення мови має бути практичним та спрямованим на розвиток навичок, які старшокласники зможуть використовувати у своїй навчальній діяльності. Важливо створити навчальне середовище, де учні мають можливість активно практику.

РОЗДІЛ III. ТЕХНОЛОГІЯ НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ УЧНІВ СТАРШИХ КЛАСІВ З УРАХУВАННЯМ СОЦІОКУЛЬТУРНОГО АСПЕКТУ

3.1. Перспективи поліпшення навчання мовлення на уроках з української мови

Говорячи про перспективи покращення мовленнєвої компетенції учнів на уроках з української мови, слід в першу чергу акцентувати увагу на ефективності впровадження соціокультурного поступу мовця, що залежить від реалізації таких підходів та принципів: «...реалізація особистісно орієнтованого підходу в освітньому процесі; застосування інтегрованого й системно-синергетичного підходів до створення соціокультурного освітнього середовища як широкої, нелінійної й відкритої системи; використання дидактичного матеріалу, якому властива глибока соціокультурна сутність; увага до аксіологічних виявів соціокультурного освітнього змісту; принцип єдності навчання, розвитку й виховання особистості; принцип природовідповідності, принцип опори на духовність учня; принцип національно-культурної самоідентифікації; створення позитивного культурно-освітнього середовища для дидактичного спілкування; стимулювання навчальної співпраці» [32].

Проблема перспективи поліпшення навчання українського мовлення в реаліях нашої дійсності є особливо загостреною, оскільки «в сучасних умовах пошуку нових шляхів розвитку освіти значущості набуває практичне спрямування знань, органічне поєднання навчання української мови з життєвими ситуаціями, особистісна орієнтація, демократизація та гуманізація навчання мови, практична спрямованість знань, органічне поєднання навчання мови й мовлення, забезпечення наступності змісту освіти тощо» [16, с. 69].

В умовах війни та російської агресії, навчання українського мовлення є особливо актуальним завданням. Воно має сприяти формуванню в майбутніх фахівців умінь і навичок використовувати українську мову в різних сферах

навчальної діяльності, а також усвідомленню важливості української мови як інструменту національного захисту та розвитку.

Важливу роль у вивченні мови відіграють інформаційні технології. Вони дозволяють зробити процес навчання більш ефективним, цікавим та інноваційним, оскільки це:

- індивідуалізація навчання (ІТ адаптують навчальний процес до індивідуальних особливостей учнів);
- активізація пізнавальної діяльності (ІТ допомагають зробити навчання більш цікавим);
- розвиток творчих здібностей (ІТ сприяють розвитку творчого мислення та креативності);
- покращення комунікативних навичок (ІТ допомагають учням розвивати навички спілкування та співпраці).

Варто зазначити способи використання ІТ у вивченні мови, які полягають у:

- використанні електронних підручників та навчальних матеріалів, які дозволяють учням отримувати доступ до інформації в будь-який час і в будь-якому місці;
- використання онлайн-курсів, які дозволяють учням навчатися в зручний для них час і в повільному темпі;
- використання комп'ютерних програм та сервісів, які допомагають учням удосконалювати свої мовні навички.

Одним із інноваційних методів можна визначити інтерактивні – це методи, які передбачають активну участь учнів у навчальному процесі. Вони спрямовані на вдосконалення в старшокласників мовленнєво-комунікативних навичок.

Особливої уваги заслуговують комунікативні вправи – це завдання, які спрямовані на розвиток та вдосконалення в школярів навичок спілкування. Вони передбачають взаємодію між учнями та між учнями та вчителем.

Симуляційні ігри та рольові вправи – це завдання, які передбачають відтворення певної ситуації або ролі. Вони допомагають учням розвинути навички спілкування в різних ситуаціях.

Відео та аудіоматеріали можуть бути ефективно використані для навчання мовлення.

Таблиця 1.9

Тип вправи	Приклади	Переваги
Комунікативні вправи	Групові дискусії, дебати, проєктна робота, імітаційні вправи	Розвиток навичок реального спілкування, критичного мислення, творчості; створення атмосфери співробітництва
Симуляційні ігри та рольові вправи	Імітація судового засідання, робота в телестудії, проведення презентації, відвідування лікарні	Поглиблення знань про ситуації, розвиток умінь спілкування в стресових ситуаціях, створення атмосфери азарту
Відео та аудіо матеріали	Перегляд відео з субтитрами, прослуховування аудіозаписів, відеоконференції, онлайн-курси	Зрозуміння мови в реальному житті, практика розуміння та використання мови, поглиблення знань про мову та культуру; створення атмосфери реального спілкування

Розвиток навичок усного мовлення є важливим завданням для учнів, які навчаються мовленнєвій діяльності. Навчання усного мовлення передбачає розвиток таких умінь:

- чітко і зрозуміло висловлювати свої думки,
- вести дискусії та обговорення,
- виступати перед аудиторією.

Вправи для вдосконалення навичок письмового мовлення:

- творчі завдання (написання есе, оповідань, віршів),
- вправи на вдосконалення логіки та аргументації,
- вправи на вдосконалення стилю та орфографії,
- вправи на написання різних видів ділових документів.
- вправи на написання наукових статей та публікацій.

Техніки аудіювання та аудіорозуміння також є важливими для учнів, які навчаються мовленнєвій діяльності. Аудіювання та аудіорозуміння дозволяють учням:

- сприймати нову інформацію,
- розуміти навчальну термінологію,
- спілкуватися з колегами та партнерами.

Вправи для розвитку навичок аудіювання та аудіорозуміння:

- переслуховування аудіозаписів,
- вправи на розуміння навчальної термінології,
- вправи на розуміння різних видів мовлення (наприклад, публічних виступів, презентацій),
- вправи на розуміння діалогів.

Система вправ з удосконалення мовлення на заняттях з української мови повинна бути спрямована на вдосконалення у старшокласників таких умінь:

- чітко і зрозуміло висловлювати свої думки в різних комунікативних ситуаціях,

- вести дискусії та обговорення в певному середовищі,
- виступати перед аудиторією з обраної тематики,
- грамотно та логічно викладати свої думки в письмовій формі,
- писати різні види ділових документів,
- писати наукові статті та публікації,
- сприймати нову інформацію в навчальному середовищі,
- розуміти навчальну термінологію,
- спілкуватися з ровесниками в певному середовищі.

Вправи з удосконалення українського мовлення повинні бути:

- цілеспрямованими – спрямовані на розвиток конкретних навичок українського мовлення,
- актуальними – відповідати потребам навчальної діяльності,
- інтерактивними – передбачати активну участь учнів у навчальному процесі,
- різноманітними – спрямовані на розвиток різних навичок мовлення.

Вибір вправ з формування українського мовлення залежить від:

- специфіки навчальної діяльності,
- віку та рівня підготовки учнів,
- цільових установок навчального процесу.

Оцінка та контроль українського мовлення учнів є важливим аспектом навчального процесу. Вони дозволяють визначити рівень розвитку мовленнєвих навичок учнів і надати їм зворотній зв'язок щодо їхнього прогресу.

Критерії оцінки мовленнєвих навичок повинні бути спрямовані на визначення таких аспектів:

- актуальність – учні повинні володіти мовою, яка відповідає потребам навчальної діяльності,
- чіткість і зрозумілість – старшокласники повинні вміти чітко і зрозуміло висловлювати свої думки,

- логічність – учні повинні вміти логічно викладати свої думки,
- граматичність – учні повинні вміти правильно використовувати мову,
- стилістичність – школярі повинні вміти використовувати мову відповідно до ситуації,
- ділова культура – учні повинні вміти дотримуватися правил ділового спілкування.

Цікавим завданням є портфоліо – це збірка робіт старшокласника, яка відображає його прогрес у розвитку мовленнєвих навичок. Портфоліо може включати такі матеріали:

- записи усного мовлення,
- письмові роботи,
- відгуки вчителів,
- самооцінки учня.

Портфоліо є ефективним способом оцінки розвитку мовлення старшокласників, оскільки дозволяє оцінити їхні навички в різних сферах [19].

Психолінгвістичні тести та методи оцінки дозволяють оцінити мовленнєві навички учнів на основі їхніх відповідей на спеціальні завдання. До таких завдань можуть входити:

- заповнення пропусків у реченнях,
- відповіді на запитання,
- складання речень,
- тести на розуміння мови.

Психолінгвістичні тести та методи оцінки – це ефективний спосіб оцінки мовленнєвих навичок учнів, оскільки дозволяють оцінити їхні навички в різних аспектах.

Оцінка та контроль мовлення учнів на уроках мови – це важливий аспект навчального процесу. Вони дозволяють визначити рівень розвитку мовленнєвих навичок учнів і надати їм зворотній зв'язок щодо їхнього прогресу.

3.2. Розробка методичного забезпечення реалізації соціокультурного аспекту вивчення української мови в старшій школі

У сучасному навчанні мовлення учнів старших класів обов'язковим є застосування не тільки традиційних навчальних методів, але й інтерактивних. Це зумовлено передусім запитами нашої доби, насиченої інформаційними технологіями: «Відповідно сучасні учні багато свого часу проводять соціальних мережах медіа, мислять категоріями гаджетів. Тому в межах продуктивно-креативного напрямку лінгвометодики на засадах медіаосвіти логічним є створення учнями медіаповідомлення й представлення інформації з використанням традиційних та інноваційних інформаційних технологій» [31].

Інтерактивні методи навчання – це методи, які передбачають активну участь учнів у навчальному процесі. Вони спрямовані на розвиток у старшокласників таких умінь, як:

- розуміти та використовувати мову в різних ситуаціях,
- спілкуватися з іншими людьми,
- критично мислити та аналізувати мовні явища.

Роль інтерактивних технологій в розвитку мовлення учнів значна, оскільки вони «збагачуватимуть їхній особистісний досвід, ціннісні орієнтації» [30].

Інтерактивні методи навчання мають свої переваги:

- сприяють розвитку комунікативних навичок,
- збільшують мотивацію та активність учнів,
- створюють атмосферу співробітництва та співпраці,
- сприяють розвитку критичного мислення та творчості.

Такі інноваційні навчальні методи спрямовані на розвиток комунікативних навичок, оскільки вони передбачають активну участь учнів у навчальному процесі. Старшокласники повинні взаємодіяти один з одним, щоб досягти спільної мети.

Розширення інформаційного простору, бурхливий розвиток медіакультури диктують свої правила і відповідно накладають свій відбиток на формування мовлення старшокласників. Тому інтерактивні методи навчання видаються вкрай доречними і корисними для школярів: «Для вироблення інформаційної грамотності і медіакультури в учнів значний потенціал мають когнітивно-інтерпретаційні методи навчання: бесіди за змістом прочитаного медіатексту, коментування духовно-культурних смислів медіатексту, електронно-освітні ігри (електронні вікторини, веб-квести та ін.), обговорення мультимедійних презентацій тощо» [31].

Застосовуючи різноманітні інформаційні технології на своїх уроках, учитель не повинен забувати і про формування творчого потенціалу учня, розвитку його креативних здібностей: «Продуктивно-креативний напрям соціокультурної методики навчання української мови, організованої на засадах медіосвіти, пов'язаний зі створенням на базі синергетики мовлення оригінальних продуктів (повідомлень різних жанрів), виражених у медійних формах й наповнених соціокультурними смислами. Це може бути учнівський медіатекст у формі сторителінгу, лонгриду, відеоролик, власний блог чи сайт, дослідницький проєкт, комп'ютерна презентація та ін.» [31].

У сучасній методиці навчання мовлення серед інтерактивних методів варто зазначити ті методи, які пов'язані із застосуванням мистецьких практик (арт-технологій). Якщо розглядати арт-технології як один із інтерактивних методів навчання, то тут слід зауважити, що «в основі арт-технологій лежить застосування технік і прийомів арт-терапії: драмотерапія, музикотерапія, образотворча терапія, бібліотерапія (мистецтво слова), комп'ютерна творчість, спрямовані на розвиток особистості учня. До того ж художню творчість розглядають не як предмет спеціального вивчення, а засіб досягнення поставленої на уроці мети. Вибраний вид і жанр мистецтва визначають набір макро- і мікроелементів майбутнього уроку, який може бути побудований на

прикладі одно виду мистецтва або з опорою на окремі елементи різних видів мистецтва» [33, с. 93].

Загалом, застосовуючи інтерактивні методи навчання української мови в старших класах, у вчителя є певна можливість проведення інноваційних уроків.

Сучасний урок української мови – це науково організована та спланована класна робота, яка розвиває творчі та комунікативні здібності учнів, їх аналітичне мислення, уміння робити висновки та узагальнювати. Інноваційні технології в освітньому процесі сприяють формуванню особистості, здатної повноцінно реалізувати себе в житті. Одним із дієвих засобів підвищення ефективності навчання є впровадження інтерактивних методів, які сприяють свідомому і міцному засвоєнню вивченого матеріалу, розвитку у школярів практичних умінь і навичок, унеможливають можливість одного учасника навчального процесу домінувати над іншим [13, с. 18].

Отже, виходячи з визначення сучасного уроку української мови, яке дають науковці, можна зробити висновок, що сучасний урок – це, відповідно, науково організована та спланована класна діяльність, яка розвиває не лише творчі та комунікативні здібності учнів, а й всіляко сприяє формуванню мовної особистості учня, що в свою чергу допомагає йому застосовувати набуті знання на практиці. Крім того, урок української мови, враховуючи соціокультурний аспект, набуває здатності зосереджувати свою увагу не на процесі навчання, як це було раніше, а на мовній особистості учня. Учитель повинен прагнути культурно збагатити дитину, надати їй ініціативи в пізнавальній діяльності, створити стимулююче навчальне середовище, розвивати в дітей саморегуляцію і свободу, укорінювати почуття, допомагати їм усвідомлювати особисту відповідальність.

І лише за сукупності всіх перерахованих вище факторів сучасний урок української мови з урахуванням соціокультурного аспекту матиме вищу

продуктивність навчального процесу порівняно з традиційною системою навчання.

Уроки із застосуванням інтерактивних методів					
Урок - версія змагання (мовознача вікторина, конкурс «Я знаю мову краще за всіх»)	Урок-імітація культурних заходів	Урок-імітація діяльності офіційних установ	Урок-імітація публічних доповідей	Урок-аналіз лінгвістичного дослідження	Урок-практикум «Істину пізнавати легко»

У сучасних умовах, коли Україна переживає війну, роль і значення інтерактивних методів навчання мовленню стає ще більш актуальною. Інтерактивні методи сприяють розвитку комунікативних навичок, які є особливо важливими для молоді в умовах війни.

Мультимедіа – це засоби навчання, які поєднують в собі текст, зображення, звук та відео. Вони можуть бути використані для створення інтерактивних завдань, які сприяють розвитку навичок мовлення.

Приклади використання мультимедійних засобів у мовленнєвому навчанні:

- відео та аудіоматеріали для розвитку навичок аудіювання та аудіорозуміння,
- мультимедіа для створення віртуальних середовищ, в яких учні можуть практикуватися в спілкуванні.

Інтерактивні вправи – це завдання, які передбачають активну участь учнів у навчальному процесі.

Приклади інтерактивних вправ для розвитку навичок мовлення:

- Вправа «Мікрофон». Учень по черзі висловлює свою думку з певної теми.
- Вправа «Карусель». Учні обговорюють певну тему в групах по 3-4 особи.
- Вправа «Аукціон». Старшокласники повинні аргументувати свою точку зору, щоб переконати інших в її правильності.
- Вправа «Презентація». Учень готує презентацію з певної теми і презентує її перед аудиторією.

Інтерактивні методи навчання мовленню є ефективним способом розвитку комунікативних навичок та сприяють активній участі учнів у навчальному процесі, що підвищує їх мотивацію та створює атмосферу співробітництва, взаємодопомоги.

3.3. Система вправ вивчення української мови в старших класах з урахуванням соціокультурного аспекту

Мовлення є важливою складовою успішної навчальної діяльності, оскільки дозволяє:

- Ефективно спілкуватися з ровесниками та вчителями.
- Переконливо аргументувати свою точку зору.
- Передавати складну інформацію.
- Відповідати на запитання.

Розвиток мовлення є важливим для учнів, оскільки:

- Полегшує адаптацію до навчальної діяльності.
- Сприяє успіху в навчанні.
- Допомагає досягти поставлених цілей.

Мета формування мовлення на уроках української мови

Мета формування мовлення на уроках української мови полягає в тому, щоб навчити учнів:

- Використовувати мовні засоби відповідно до навчальної сфери.
- Формулювати свої думки та ідеї чітко та зрозуміло.
- Аргументувати свою точку зору.
- Передавати складну інформацію.
- Відповідати на запитання.

Для досягнення цієї мети вчителі української мови використовують такі методи та прийоми:

- Вправи на розвиток навичок усного мовлення (дискусії, дебати, презентації).
- Вправи на розвиток навичок писемного мовлення (написання документів, різноманітних статей).
- Використання відповідної лексики та термінології.
- Робота над мовним стилем.

З цього приводу дослідниця О. Кучерук слушно зазначила: «Соціокультурне спрямування шкільної україномовної освіти потребує системи роботи опанування учнями культури українського народу (звичаїв, традицій, видів діяльності, ідеалів та ін.) на текстовій основі. Дидактичні тексти – це засоби навчання, що несуть культуру, а, отже, є умовою збагачення ментального досвіду – його поняттєвого, метакогнітивного, емоційно-оцінного складників. Застосування текстоцентричного підходу до мовної освіти уможлиблює становлення й підтримання позитивної мотивації навчання. Як лінгвометодичний аспект *текстоцентризм* ґрунтується на ідеї «методика підказує текст» [32].

Цю думку продовжили дослідники А. Коваленко і Л. Глушок, виділивши наступні «типи завдань для розвитку соціокультурної компетентності старшокласників:

- *дослідницькі* (завдання спрямовані на самостійний пошук учнем матеріалу певного соціокультурного змісту і його подальша презентація в узагальненому вигляді);
- *ігрові* (вправи спрямовані на відтворення типових комунікативних ситуацій, що повсякденно виникають між носіями певної мови й культури. Яскравим прикладом такого завдання є рольова гра);
- *творчі* (творчі завдання є комплексними, вони можуть включати й попередні типи завдань. Їх виконання ґрунтується на самостійній роботі учнів..)» [27, с. 250].

Інтерактивні методи навчання - це методи, які передбачають активну участь учнів у навчальному процесі. Вони включають в себе такі методи, як:

- дискусії,
- дебати,
- рольові ігри,
- ситуативні завдання.

Інтерактивні методи навчання є більш ефективними для навчання українського мовлення, ніж традиційні методи. Вони дозволяють учням розвивати навички критичного мислення та творчості, а також навички ефективного спілкування.

В останні роки в освіті спостерігається тенденція до використання інноваційних підходів. До інноваційних підходів у навчанні мовленню можна віднести такі підходи, як:

- використання цифрових технологій,
- використання проєктного навчання,
- використання проблемного навчання.

Ці підходи дозволяють зробити навчання мовленню більш цікавим і ефективним для учнів.

Для ефективного навчання мовленню на уроках української мови необхідно використовувати різноманітні методи та підходи. Традиційні методи навчання можуть бути ефективними для засвоєння базових знань і навичок, а інтерактивні та інноваційні методи навчання дозволяють розвивати в учнів навички критичного мислення та творчості, а також навички ефективного спілкування.

Рекомендації щодо використання методів навчання мовлення:

- Використовуйте різноманітні методи навчання, щоб зацікавити учнів і зробити навчання більш ефективним.
- Підбирайте методи навчання відповідно до цілей навчання та рівня підготовки учнів.
- Створюйте атмосферу комфорту та безпеки на заняттях, щоб школярі могли активно брати участь у навчальному процесі.
- Надавайте учням зворотній зв'язок щодо їхньої роботи.
- Критерії оцінки володіння мовою можуть бути різними, але в цілому вони повинні відображати такі аспекти:
  - Використання мовних засобів відповідно до навчальної сфери.
  - Формулювання своїх думок та ідей чітко та зрозуміло.
  - Аргументування своєї точки зору.
  - Передача складної інформації.
  - Відповіді на запитання.

Для оцінки навичок мовлення можна використовувати такі методи:

- Усні відповіді на запитання.

Усі види і форми компетентнісного підходу з урахуванням соціокультурного аспекту у навчанні в старших класах сприяють формуванню мовної особистості. З метою перевірки гіпотези про ефективність навчально-виховного процесу в системі соціокультурного аспекту було проведено

педагогічний експеримент з учнями десятого класу на уроках української мови в старшій школі.

Мета експерименту – порівняти два уроки української мови з використанням елементів компетентнісного підходу в навчанні, один з яких проводиться традиційно, а другий – експериментальний, щоб визначити, наскільки кожен із них відповідає освітні потреби учнів, який з уроків ефективніший при вивченні тем «Текст як одиниця спілкування. Етапи підготовки тексту для виступу. Види читання та запису тексту виступу. Естетика тексту» та «Написання тексту для виступу» (10 кл.), де учні закріплювали комунікативні вміння та навички під час виконання поставлених завдань.

Крім зазначеної мети, були визначені наступні **завдання педагогічного експерименту**:

1. Під час розробки конспектів уроків використовувалися різноманітні завдання, які б допомогли зрозуміти рівень знань старшокласників з української мови, сприяли б активізації їх розумової діяльності.
2. Перевірити ефективність використання соціокультурного аспекту (інтерактивні методи, робота в групах) на уроках української мови в старшій школі, проведених за експериментальною методикою.
3. За допомогою анкети визначте, наскільки форми і засоби навчання компетентнісного підходу з урахуванням соціокультурного аспекту уроку задовольнили освітні потреби учнів та виявили їх знання з української мови.
4. Узагальнити експериментальні дані дослідження та проаналізувати його результати.

Метою педагогічного експерименту було дослідити ефективність використання соціокультурного аспекту навчання на уроках української мови в старшій школі. Підтвердити або спростити гіпотезу про доцільність системного використання цього підходу на уроці української мови в старших класах з метою формування мовної особистості учня.

Експеримент проходив у 10 класах Довговільського ліцею. У ньому взяли участь 27 учнів (15 – 10-А класу та 14 – 10-Б класу).

Обсяг експерименту складався з двох уроків української мови. Перший урок проводився за традиційною методикою, другий – експериментальною. Теми обох занять стосувалися вміння публічно виступати. Так, в одному класі було проведено урок на тему «Текст як одиниця спілкування. Етапи підготовки тексту виступу. Види читання та запису тексту виступу. Естетика тексту», в іншому – «Написання публічного виступу».

Проаналізувавши рівень знань учнів 10-А класу, можна зробити висновок, що учні на достатньому рівні володіють програмовим матеріалом з української мови. Отримані знання легко застосовуються на практиці при виконанні запропонованих завдань. Учні чітко і правильно формулюють відповіді на запитання. Під час виконання завдань вони не лише майже з легкістю виголошують промови, відповідають на поставлені завдання, а й за потреби вступають у дискусію, відстоюючи власні погляди та аргументуючи свої думки відповідними правилами та власним досвідом.

У процесі виконання вправ між учнями могли виникати дискусії при обговоренні проблемних ситуацій, однак кожен з учасників суперечки міг відстоювати свою думку на основі вивченого матеріалу.

Загальний рівень знань учнів 10-А класу такий: 10-12 балів – 26,6% учнів, 7-9 – 40% учнів, 4-6 балів – 20%, нижче 4 – 13,4%. Ці результати представлені на діаграмі:

Діаграма 1

Діаграма успішності учнів 10-А класу на уроках із української мови

З метою забезпечення максимально точних результатів експерименту для його проведення було обрано інший клас із подібними показниками успішності з української мови в попередні навчальні роки. Так, до проведення експерименту, крім 10-А класу, були залучені учні 10-Б класу, які також мають достатній рівень знань з української мови. Вміють вільно застосовувати отримані раніше знання на практиці. Також вони досить легко відстоюють свою думку, спираючись на правила і намагаються брати активну участь в обговоренні питань. Але відсоток учнів, які навчаються на задовільному рівні, дещо нижчий, а загальна діаграма успішності складається за такими даними: 10-12 балів – 25% учнів, 7-9 – 41,6% учнів, 4-6 балів – 16,7%, нижче 4 – 16,7%.

Це виглядає так:

Діаграма 2

Діаграма успішності учнів 10-Б класу на уроках із української мови

Отже, виходячи з отриманих даних щодо успішності учнів 10-А та 10-Б класів з української мови за попередні роки, можна зробити висновок, що учасники експерименту мають майже однаковий рівень знань з рідної мови. . Також, варто зазначити, що учні цих класів можуть легко застосувати отримані знання на практиці, а за потреби, спираючись на правила, відстояти свою точку зору при розгляді проблемних питань.

У процесі проведення експерименту 10-А клас був контрольною групою, а 10-Б – експериментальною.

Розроблено та застосовано два конспекти уроків української мови, на яких старшокласники закріплювали вміння складати виступи. У контрольному класі заняття проводились за традиційною методикою. Діти на уроці не проявляли особливої активності та майже не цікавилися вивченням нової теми. Здебільшого учні пасивно слухали вчителя і неохоче виконували завдання: відповідали на запитання вчителя, слухали його пояснення, виконували вправи, брали участь у бесіді, складали діалоги. Виконання завдань для учнів не становило проблем, адже цей клас гуманітарний.

В експериментальній групі, навпаки, учні брали активну участь в уроці та виявляли великий інтерес до вивчення нової теми. Вони досить легко засвоїли та запам'ятали норми української мови, особливості складання діалогів на

запропоновану тему. У разі потреби вони вступали в дискусію та відстоювали власні думки, поважаючи погляди опонентів.

КОНСПЕКТ УРОКУ (КОНТРОЛЬНА ГРУПА)

Тема. Текст як одиниця спілкування. Етапи підготовки тексту виступу. Види читання і записування тексту виступу. Естетика тексту.

Мета формування компетентностей:

- предметні (поглиблене знання учнів про риторику; розуміння поняття про текст як одиницю спілкування; уміння визначати композиційні елементи тексту виступу; уміння складати текст для публічного виступу, уміння використовувати різні мовні засоби для ефективного виступу, навички грамотного письма);

- ключові (уміння вчитися: логічне мислення, уміння зіставляти, порівнювати, робити висновки);

- інформаційні (навички роботи з текстами);

- комунікативні (уміння працювати самостійно та в колективі, уміння складати власне монологічне висловлення);

- загальнокультурні (повага до народної мудрості, увага до слова культура мовленнєвої поведінки, розвиток позитивної мотивації навчання).

Тип уроку: урок закріплення практичних умінь і навичок.

Методи і прийоми: слово вчителя, бесіда.

Обладнання: дидактичний матеріал.

Література:

1. Українська мова: (рівень стандарту) : підруч.для 10-го кл. закл. заг.серед.освіти/ О.В.Заболотний, В.В.Заболотний. Київ: Генеза, 2018.192с.
2. Програми для загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання. Українська мова: 10–11 класи. Рівень стандарту / Голуб Н. Б., Котусенко О. Ю., Горошкіна О. М., Новосьолова В. І., Романенко Ю. О., Кондесюк Т. В., Король О. М., Тарасенко О. О., Сергєєва Н. В. (Наказ МОН України № 1407 від 23. 10. 2017 р.)

ПЛАН УРОКУ

- I. Організаційний момент.
- II. Повідомлення теми та мети уроку. Мотивація навчальної діяльності.
- III. Вивчення нового матеріалу.
- IV. Закріплення набутих знань, умінь і навичок учнів.
- V. Підсумок уроку.
- VI. Домашнє завдання. Інструктаж до його виконання.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент.

1. Слово вчителя. Добрий день, діти! Я маю надію, що ви налаштувалися на плідну працю і на сьогоднішньому занятті брати активну участь під час вивчення нової теми.

II. Повідомлення теми та мети уроку. Мотивація навчальної діяльності.

Емоційна зарядка

Прочитайте слова Жан-Поль Сартр «Адже ми завжди відповідальні за тих, на кого впливаємо, бо залишаємо підтримувати себе в їхньому житті». Чи згодні ви з думкою філософа?

Наведіть аргументи на підтримку цієї думки.

III. Актуалізація опорних знань, умінь і навичок

Перевірка домашнього завдання

Орфографічна п'ятихвилинка

Вставте пропущені букви, поясніть орфограми.

Без..збройний, роз..єднати, під..їхати, роз..їхатись, т..мянний, об...єднуючись, зор..яний, п'ят..десять, м..який, в..язень, смуж..чка, копі..чка, менш..сть, бой..вий, ч..рніти, щ..гла.

Повторення вивченого

Дайте відповідь на запитання.

- Назвіть елементи мовленнєвої ситуації.

- Які ознаки успішного спілкування ви знаєте?
- Назвіть вимоги до виступу оратора.
- Які ви знаєте прийоми встановлення контакту з аудиторією?
- Що таке текст?

IV. Вивчення нового матеріалу.

Мозковий штурм

Спробуйте сформулювати вимоги до виступу перед аудиторією.

Робота з підручником

Ознайомлення з параграфом «Підготовка тексту виступу».

Поясніть вимоги, про які ви не згадали під час «мозкового штурму».

Робота в парах

Визначено кілька типів промов: інформаційні, надихаючі, переконливі, повчальні та розважальні. Після роботи в парах запишіть призначення кожного виду.

Вид виступу	Мета
Інформаційний	
Надихальний	
Переконувальний	
Закликальний	
Розважальний	

Якими ознаками повинен володіти кожен із наведених виступів?

Лінгвістичні дослідження

Продумайте зміст своєї роботи на кожному етапі підготовки промови до публічного виступу.

Етапи підготовки виступу

1. Визначення теми.
2. Формулювання мети.
3. Збір матеріалу.

4. Робота над конспектом.

5. Складання плану.

- Яких помилок можна припуститися на кожному етапі?
- Які ви знаєте джерела накопичення інформації?

Джерела накопичення інформації: особистий досвід, роздуми та спостереження, інтерв'ю та бесіди, читання.

Робота з текстом

Прочитайте текст, визначте тему, мету та особливості цього виступу.

Чи згодні ви з автором? Які аргументи можна навести на підтримку своєї думки?

Сьогодні ми живемо в часі, коли людська витривалість і дух проходять справжнє випробування. Війна, з її нещадними руйнуваннями та болем, ставить нас перед обличчям темних реалій, однак саме в цих умовах ми можемо побачити справжню велич людської душі. Людина не просто виживає в цих страшних ситуаціях — вона знаходиться в силі собі боротися за життя, за майбутнє. Ми не можемо заперечувати жорстокість і біль, яку приносить при цьому війна, але ми повинні вірити, що навіть у найтемніші часи голос людяності не замовкне. Це голос мужності, жертви, співчуття та непохитної віри в перемогу добра над злом. Зараз, коли світ загрожує новими викликами, письменники і поети повинні нагадувати людям, що справжня сила не в зброї, а в здатності вистояти, підтримати одного, вірити у світ і гідність кожної людини. Література — це не просто відображення реальності, це світло, яке зберігає надію і знаходиться сили рухатися вперед, навіть коли навколо все здається безнадійним. Слова письменника можуть бути тим невидимим містом, що веде до порятунку, тим живим берегом, який надає сенсу навіть у моменті найбільших втрат. Кожен твір, кожен рядок має свою силу. Вони можуть стати тією опорою, яка готова нам не зламатись, допомагають усвідомити, що в найбільшу темну годину ми маємо право на мрію. Поети і письменники

покликані не тільки документувати події, але й передавати важливі уроки, що зміцнюють серця людей. Вони мають нагадувати нам про важливість людяності, про те, що кожен день — це шанс змінити щось на краще, зберігаючи честь, гідність і любов до ближнього. Вони повинні говорити про те, що перемога — це не тільки результат військових дій, але й здатність людини залишитися людиною в умовах катастрофи, здатність відчувати, жертвувати і підтримувати. Справжня сила людини стає не в її кількість поразок, а тому, як вона підводиться після кожного з них.

V. Закріплення нового матеріалу

Комунікативний практикум

Дізнайтеся про типи аргументів, які можна використати, щоб довести свою точку зору у промові.

Аргументи бувають двох видів: 1) аргументи до суті справи — це факти, встановлені шляхом спостереження, досвіду, цифрових або статистичних матеріалів, документів, доведених положень; 2) аргументи до особи — це посилання на висловлювання, думки авторитетних людей, похвала, звернення уваги на переваги та недоліки.

Аргументи першого типу спрямовані на те, щоб довести, встановити істинність тези, а другого — на те, щоб переконати, зробити слухачів однодумцями, вселити в них впевненість у тому, що істинність тези доведена.

Спробуйте підібрати аргументи обох типів для виступу на тему «Комп'ютерна залежність — шкідлива звичка молоді».

Лінгвістичні дослідження

З яких частин повинен складатися текст виступу?

Обговоріть зміст виступу за питанням «Звички, які руйнують наше життя».

Перевірка результатів дослідження

Узагальніть обговорене питання, заповнивши другу частину таблиці.

Мета	Зміст
<i>Вступ</i>	
Мета: пробудити інтерес до теми; установити контакт зі слухачами; підготувати слухачів до сприйняття; обґрунтувати значущість теми	
<i>Основна частина</i>	
Мета: розкрити основні положення теми; аргументувати погляди; довести їхню правильність; дійти висновків	
<i>Висновок</i>	
Мета: узагальнити сказане; підвищити інтерес до предмета мовлення; підкреслити значимість сказаного; запропонувати практичні шляхи розв'язання проблеми	

VI. Систематизація й узагальнення вивченого

інтерактивне навчання

Складіть стислий вислів на тему «Здоров'я як основа гармонійного розвитку особистості».

Мовний практикум

Назвіть мовні засоби та особливості публіцистичного стилю.

Випишіть вислови, характерні для публіцистичного стилю.

VII. Підсумок уроку

Робота в парах

Які ораторські прийоми можна використовувати для публічного виступу?

Заповніть другу частину таблиці.

Частини тексту	Ораторські прийоми
Вступ	

Основна частина	
Висновок	

Рефлексія

Сьогодні на уроці:

☐ було непросто ....

☐ я домогся ...

☐ у мене вийшло ...

☐ я спробую ...

Сьогодні на уроці:

☐ було нелегко....

☐ мені вдалося...

☐ мені вийшло...

☐ я спробую...

VIII. Домашнє завдання

Виконайте вправу 135 з підручника.

Підготувати інформацію та план виступу на тему «Мова – наша культура».

КОНСПЕКТ УРОКУ (ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ГРУПА)

Тема. Написання тексту публічного виступу.

Мета формування компетентностей:

- предметні (поглиблені знання учнів з риторики; розуміння поняття тексту як одиниці спілкування; уміння визначати композиційні елементи тексту мовлення; вміння складати текст для публічного виступу, вміння висловлюватися в мовленнєвому тексті). використовувати різноманітні мовні засоби для ефективного мовлення, навички грамотного письма;

- ключові (навчальні вміння: логічне мислення, вміння порівнювати, порівнювати, робити висновки);

- інформаційні (навички роботи з текстами);
- комунікативні здібності (уміння працювати самостійно та в команді, вміння складати власний монолог);
- загальнокультурні (повага до народної мудрості, увага до слова, культура мовленнєвої поведінки, розвиток позитивної навчальної мотивації).

Тип уроку: урок закріплення практичних умінь і навичок.

Методи і прийоми: слово вчителя, бесіда, гра «Тендер».

Обладнання: дидактичний матеріал.

Література:

1. Українська мова: (рівень стандарту) : підруч.для 10-го кл. закл. заг.серед.освіти/ О.В.Заболотний, В.В.Заболотний. Київ: Генеза, 2018.192с.
2. Програми для загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання. Українська мова: 10–11 класи. Рівень стандарту / Голуб Н. Б., Котусенко О. Ю., Горошкіна О. М., Новосьолова В. І., Романенко Ю. О., Кондесюк Т. В., Король О. М., Тарасенко О. О., Сергєєва Н. В. (Наказ МОН України № 1407 від 23. 10. 2017 р.)

ПЛАН УРОКУ

- I. Організаційний момент.
- II. Повідомлення теми та мети уроку. Мотивація навчальної діяльності.
- III. Актуалізація опорних знань учнів.
- IV. Вивчення нового матеріалу.
- V. Закріплення набутих знань, умінь та навичок.
- VI. Підсумки уроку.
- VII. Домашнє завдання (на вибір). Інструктаж до його виконання.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент.

- Добрий день!

- Який сьогодні чудовий осінній день! Подивіться один на одного і посміхніться, адже отримати посмішку - це найприємніший подарунок. Кожна людина мріє знайти своє місце в житті, обрати професію, яка буде до душі. Сьогодні я пропоную вам спробувати уявити себе в ролі журналістів і 45 хвилин попрацювати в редакції практичного журналу «Мова як засіб професійної діяльності». Якщо ви згодні опанувати цю професію, будь ласка, посміхніться і мені. Тож поїхали!

II. Повідомлення теми та мети уроку. Мотивація навчальної діяльності.

- Погодьтеся, дуже важливо правильно писати і будувати свою промову, щоб уникнути мовленнєвих помилок. Сьогодні ми з вами будемо вдосконалювати навички та вміння грамотно висловлюватись, дотримуючись норм літературної мови, що є обов'язковою умовою успішного складання ЗНО.

Робота в парах:

- Перше завдання передбачало розробку відеосюжету на тему «Молодіжний сленг проти застарілих діалектизмів». Пропоную сформулювати проблемне запитання щодо окресленої проблеми у відеосюжеті та висловити свої «за» та «проти» побаченого (*учні виконали перше завдання, розміщене за посиланням, працюючи в парах формують проблемне питання і готують аргументи щодо своїх висловлювань*).

<https://www.youtube.com/watch?v=6Pw-xHCFjkM>

III. Актуалізація опорних знань учнів

Форма роботи: «Кошик запитань» (комунікативний практикум)

- Я вам пропоную зараз поділитися на три групи (*Після поділу на групи учасники виробляють і оголошують правила роботи в групі*).

- Перед вами на партах окремі частини висловів про мову. Потрібно скласти повне речення, яке допоможе вам сформулювати групу для подальшої роботи (учні «збирають» висловлювання групи з окремих фрагментів, які є у кожного).

- Другим завданням був вибір запитання на тему «Культура мовлення». Ставлячи запитання по черзі від групи до групи, ми повторимо ключові питання, що стосуються теми нашого уроку (*Групи по черзі ставлять свої запитання групі суперників, кожен учасник самостійно записує свої відповіді в оціночний лист*)

IV. Вивчення нового матеріалу

4.1. Словникова робота (редагування словосполучень).

(*Кожна група отримує кілька фраз, в яких є помилки. Завдання групи виправити помилки, записавши правильний варіант*)

1-ша група: залежно від обставин виступ на тему, за бажанням, за власним бажанням, за браком часу.

2-га група: на нашу думку, з великою охотою, за всіма правилами, за потребою, за потребою.

3-тя група: помилитися, виправити результат, усунути недоліки, дійти згоди, дійти висновку.

4.2. Лінгвістичне дослідження.

(*Учні заздалегідь були поділені на групи для роботи над міні-дослідженням «Засмічення мови нашого міста». На виконання завдання їм давалося два тижні*)

- Третім завданням було провести невелике дослідження на тему «Мовне забруднення нашого міста». Я прошу вас об'єднатися в нові групи, щоб представити результати вашої роботи (*Учні презентують дослідження своїх груп*). Одне із них:

У нашому місті проблема мовного забруднення стає дедалі помітнішою. У розмовах, рекламі, на вулицях можна помітити запозичення, суржик, сленгові вирази та мовні кліші, які все більше замінюють автентичні українські слова і

звороти. Основні причини мовного забруднення – вплив англіцизмів і запозичень. В умовах глобалізації англійська мова дає ключове місце в бізнесі, науці, технологіях та масовій культурі. Це відбувається до широкого використання англіцизмів у нашому повсякденному житті. Наприклад, слова «івент», «стартап», «менеджер», «нетворкінг» часто використовують замість відповідних українських аналогів. Мовне порушення – це явище, яке виникає внаслідок проникнення в мовне середовище інших запозичень, сленгу, суржику та інших нетипових для літературної мови елементів. Таке забруднення може погіршити якість мовлення, знизити рівень грамотності та впливати на мовну ідентичність.

V. Закріплення нового матеріалу

Ми з вами підійшли до завершального етапу нашого уроку. Кожна група повинна написати статтю в газету на тему «Молодіжний сленг: джерело засмічення чи збагачення мови». Одна з творчих робіт буде надрукована в нашій шкільній газеті (Учні в групі виконують творчу роботу. Після виконання роботи здають її вчителю, вказуючи прізвища учасників групи). Одна із статей :

Щодня ми чуємо нові слова, вигадані й активно вживані молоддю, і часом не можемо зрозуміти, про що йдеться. Слова на кшталт «крінж», «залетити», «рофлити» стали майже звичною частиною сучасного мовлення, але що вони позначають для мови? Одні вважають, що молодіжний сленг її засмічує, інші ж, навпаки, бачать у ньому її збагачення. Молодіжний сленг завжди був особливим способом комунікації, який допомагає молодим людям відрізнитися від старшого покоління та створювати власний мовний простір. Молодь прагне швидко, яскраво і чітко висловлювати свої думки, тому їм часто не вистачає звичних мовних конструкцій. Сленг стає своїм рідним інструментом для самовірування: він швидко адаптується, запозичує нові слова та скорочує їх для легшого сприйняття. Критики молодіжного сленгу стверджують нові, що слова надто спрощують мову та навіть знищують її багатство. На їхню думку, сленг не має

літературної цінності, потім часто містить скорочення, запозичення з інших мов і навіть граматичну неточність. Наприклад, слова «топчик» чи «рілі» з англійської «really» демонструють, як легко молодь адаптує іноземні вирази під свої потреби. Відтак, частина сленгу швидко зникає, і це слово, яке не підтримується у мові надовго. Така мова може бути важкою для розуміння і збіднює мову, роблячи її одноманітною. Проте інший бік цього явища говорить про те, що молодіжний сленг здатен розширити мовний потенціал. Він збагачує мову новими відтінками значення, додає сучасний контекст і відображає культурні зміни. Сленг – це віддзеркалення життя, і він фіксує явища, яких не було в попередні епохи. Наприклад, слово «краш», що означає об'єкт симпатії, чи «інсайд», що передає поняття внутрішньої інформації, відображають нове поняття та переживання сучасної молоді. Такі слова можуть з часом стати частиною літературної мови, як це вже сталося зі словами «драйв», «кайф», «крутій» і т.д.

Отже, молодіжний сленг – це не стільки «засмічення» мови, скільки відображення її природного розвитку, пристосування до нових умов життя і культури. І хоча деякі сленгові слова швидко зникають, інші залишаються і стоять невід'ємною частиною мови. Варто сприймати сленг не як загрозу, а як можливість для збагачення мовної палітри, адже мова завжди показує епоху, в якій живе її народ. Молодіжний сленг може виглядати новим і незвичним, але він також раді мовленню йти в ногу з часом.

VI. Підсумок уроку

Метод «Мікрофон»

- Пропоную вам поділитися враженнями, закінчивши речення:
- Для мене сьогодні цікавим було...
- Я хотів би більше дізнатися про...
- Мені вдалося....
- Найбільше мене вразило...

- Найскладнішим для мене було....
- Я вмію....
- Я знаю...
- Сьогодні я навчився...

VII. Інструктаж домашнього завдання

Кожному учню пропонується вибрати один із трьох варіантів домашнього завдання:

Інший варіант: зробити буклет на тему «День української писемності та мови».

II варіант: скласти алгоритм шляхів удосконалення мовлення сучасної молоді.

III варіант: скласти тлумачний міні-словник молодіжного сленгу.

Пам'ятка «12 кроків до успіху, або Як підготувати виступ»

В експериментальній групі (10-Б клас) було проведено урок української мови, де розглядався текст як одиниця спілкування, етапи підготовки тексту виступу, види читання та записування тексту публічного виступу, естетика тексту. Учні працювали за опорними схемами, які допомогли активізувати набуті раніше знання, коментували виступи, доповнювали репліки, складали власні виступи та відповідали на запитання вчителя.

Конспект традиційного уроку складено відповідно до змістових вимог програми [18]. Заняття складалося з таких елементів:

- I. Організаційний момент.
- II. Повідомлення теми та мети уроку. Мотивація навчальної діяльності.
- III. Вивчення нового матеріалу.

IV. Закріплення набутих знань, умінь і навичок учнів.

V. Підсумок уроку.

VI. Домашнє завдання. Інструктаж до його виконання.

Уже під час підготовки конспекту уроку та експерименту передбачалося, що учні на уроці, проведеному за традиційною методикою, не проявлять активності, а навпаки: будуть пасивними, незацікавленими у вивченні теми. Тому отримані результати після уроку будуть не найякіснішими. Ці чинники знижують продуктивність навчального процесу і, зокрема, результативність уроку. Учням нецікаво вивчати нову тему на уроці, який проводиться за вже сформованою структурою. Значний вплив на формування мовної особистості має незацікавленість учнів у вмінні формувати власне мовлення, стежити за своїм мовленням, дотримуватись мовних і мовленнєвих норм. Послідовність проведення такого уроку школярі вже знають заздалегідь, а це різко знижує активність учнів під час вивчення теми. Це впливає на результативність уроку та його результативність, на відміну від уроку з використанням компетентнісного підходу. Тому чи не кожен вчитель має цікавитися новітніми технологіями та впроваджувати інновації в навчальний процес, тим самим оновлюючи свій урок, надаючи йому «друге дихання» та підвищуючи продуктивність засвоєння необхідного матеріалу. Крім того, підвищення рівня сформованості мовної особистості старшокласника, підвищення його мовної та мовленнєвої компетенції, які в сучасному інформаційному суспільстві належать до найважливіших компетентностей, якими має володіти освічена людина.

На традиційному уроці учні, як завжди, отримали завдання побудувати виступ за запропонованою темою, опрацювавши пам'ятку.

Конспект уроку, проведеного в експериментальній групі, побудовано за структурою, притаманною урокам української мови з використанням компетентнісного підходу в навчанні, з урахуванням соціокультурного аспекту:

I. Організаційний момент.

- II. Повідомлення теми та мети уроку. Мотивація навчальної діяльності.
- III. Актуалізація опорних знань учнів.
- IV. Вивчення нового матеріалу.
- V. Закріплення набутих знань, умінь та навичок.
- VI. Підсумки уроку.
- VII. Домашнє завдання (на вибір). Інструктаж до його виконання.

Оскільки однією з основних технологій, які використовуються на уроках, є інтерактивна та групова робота, то на уроці української мови (під час якого ми намагалися застосувати такі завдання, за допомогою яких учні формувалися як мовленнєві особистості) ми намагалися використовувати відповідні технології, а також завдання, які б відповідали даній системі навчання.

Отже, темою уроку, який ми проводили в експериментальній групі, була «Написання тексту публічного виступу». Для реалізації завдань соціокультурного аспекту на поданому уроці ми проводили роботу в групах. Таке навчання дозволяє дитині усвідомити себе як суб'єкта освітнього процесу, який навчається самостійно, без примусу вчителя, а також має можливість навчати своїх колег. Більшу частину експериментальної групи цікавив процес роботи в групах, внаслідок чого рівень засвоєння матеріалу був досить високим.

Одним із завдань, які були запропоновані учням – це робота в групах. Учні заздалегідь були поділені на групи для роботи над мінідослідженням «Засмічення мови нашого міста». Це допомогло закріпити знання та навички публічного виступу, спілкування відповідно до комунікативної ситуації та застосування своїх мовних та мовленнєвих навичок під час виконання завдання. Відсоток засвоєння та зацікавленості учнями необхідного матеріалу був досить високим.

Варто зазначити, що під час уроку з урахуванням соціокультурного аспекту уроку української мови учні виявили активність та інтерес як до нового матеріалу, так і до процесу навчання. На нашу думку, це може бути пов'язано з тим, що предметом навчання був не клас загалом, у якому вчитель хотів би

працювати з найсильнішими учнями, а кожен учень був особистістю, яка викликала у вчителя цікавість і яка безпосередній учасник, а також творець навчально-виховного процесу. Крім того, учні розвивали свої мовні та мовленнєві компетенції, що сприяло формуванню їх як мовних особистостей.

Для отримання достовірної інформації про проходження експерименту використовувався метод анкетування. Учні отримали анкети із запитаннями:

1. Наскільки незвичним для вас був урок?
2. Наскільки складними були завдання на уроці?
3. Чи допомогли завдання краще засвоїти тему?
4. Чи потрібно використовувати такі уроки під час вивчення рідної мови?
5. Чи змогли ви розкрити свій творчий потенціал на уроці?
6. Чи сподобався вам урок?

Метою анкетування було встановити ступінь ефективності занять та виявити інтерес учнів до відвіданих уроків.

Серед факторів, які впливають на ефективність уроку, слід звернути увагу на такі:

- розкриття знань і вмінь;
- складність завдань;
- новинки;
- інтереси;
- задоволення навчальних інтересів учнів;
- реалізація творчого потенціалу учнів.

Кожен із факторів можна виразити у відсотках. Також варто зазначити, що всі фактори взаємопов'язані, тому впливають один на одного. Таким чином, отримавши відповіді учнів на поставлені їм запитання, ми визначили рівень зацікавленості учнів уроками та результативність кожного з них.

3.4. Спостереження за ходом експерименту

Під час педагогічного експерименту його хід контролювався за таким планом:

1. Спостереження за сприйняттям учнями дослідного матеріалу.
2. Визначення ступеня розуміння учнями запропонованих завдань.
3. Спостереження за зміною емоційного стану в кожній групі дітей.
4. Визначення остаточних вражень учнів після уроків.

У контрольній групі (10-Б клас) учні уважно слухали вчителя, відповідали на його запитання, виконували поставлені перед ними завдання, виступали з доповідями за запропонованою темою. За потреби вони могли поставити запитання вчителю.

Проте учні не виявилися достатньо зосередженими та зацікавленими. Вони просто намагалися виконувати поставлені перед ними завдання, слухати вчителя. Однак вони не виявляли ентузіазму.

Можливо, це було пов'язано з тим, що хід уроку був відомий учням заздалегідь. Також варто зазначити, що школярі не мали можливості повною мірою висловити власні спостереження чи коментарі, оскільки, враховуючи особливості традиційного уроку, характерні для нього завдання майже не передбачають дискусій. І єдину можливість висловити власну точку зору вони мали лише під час написання діалогів на запропоновану тему, в яких практично не було дискусійних моментів. Якщо дискусія і є, то через брак часу вона не може розвиватися за усталеними схемами, а здебільшого відбувається поверхнево.

Враження від відвіданого уроку в учнів залишилися добрі, але воно їх не захопило, оскільки було схоже на всі попередні уроки.

В експериментальній групі учні з цікавістю спостерігали за уроком, брали в ньому активну участь. Уважно слухали вчителя, за потреби доповнювали, задавали запитання, відповідали на запитання вчителя. Досить жваво проходила робота в групах, де учні не тільки вирішували поставлені перед ними завдання, а й допомагали один одному засвоювати необхідний матеріал. Особливо їх

активізувала робота в групах. Завдяки використанню в навчальному процесі опорних схем матеріал засвоювався учнями легко.

Під час роботи в групах відбулася дискусія в результаті обговорення можливих відповідей та підготовки публічних виступів. Це дало можливість студентам не тільки краще запам'ятати вивчений матеріал, а й відстояти власну думку та врахувати точку зору опонента. Крім того, під час відповідей студенти формували комунікативні навички та засвоювали мовні норми. Але на відміну від традиційного уроку, де навчальний процес здебільшого був зосереджений на вчителі та необхідності засвоїти необхідний матеріал, на уроці з використанням компетентнісного підходу з урахуванням соціокультурного аспекту мета полягала не лише в навчанні теми, а й дати можливість учням розвиватися як мовним особистостям, які мають можливість відстоювати власну думку та враховувати думки інших учасників навчального процесу.

Підводячи підсумки роботи в групах, було помітно, що в класі налагоджена колективна робота, адже діти прислухалися до думки один одного, однак, вони також добре вміють формулювати власні відповіді від імені групи.

Протягом всього уроку учні перебували в стані емоційного хвилювання, яке було викликано нестандартним проведенням уроку.

У класі панувала атмосфера взаєморозуміння, взаємопідтримки, доброзичливості, захопленості навчальним процесом. Більшість школярів залишили позитивні враження від заняття. Студенти мали змогу не тільки отримати необхідні знання, уміння та навички, а й закріпити вміння працювати в групах, відстоювати свою думку, розвивати навички спілкування у відповідних ситуаціях.

Можна зробити висновок, що відвіданий урок дітям сподобався, адже навчальний процес не був традиційним та звичним, а мав свої особливості, які привертали увагу учнів та формували їх як мовну особистість.

3.5. Результати педагогічного експерименту

Для достовірності отриманих результатів педагогічного експерименту ми використали метод анкетування. Це дало можливість порівняти рівні факторів ефективності уроку у двох класах.

Специфіку зіставлення наведено у таблиці 1.

Таблиця 1

№ з/п	Чинники ефективності	Питання, які їм відповідають
1.	Чинник розкриття знань і вмінь	Чи дозволила вам форма заняття розкрити ваші знання з даної теми?
2.	Чинник складності завдань	Якими за складністю були для вас завдання на уроці?
3.	Чинник новизни	Наскільки новим і незвичними був для вас проведений урок?
4.	Чинник задоволення інтересів учнів	Чи задоволені ви уроком?
5.	Чинник зацікавленості завданнями	Чи доречно використовувати такі уроки під час вивчення української мови, зокрема пунктуації?
6.	Чинник реалізації творчого потенціалу	Чи змогли ви розкрити під час уроку свої творчі здібності?

Отже, узагальнимо дані, отримані з анкети.

У контрольній групі урок був звичайним для 9 учнів, що становить 66,7%, тобто лише для 33,3% (6 учнів) дітей урок був новим. Для 7 (50%) учнів завдання на уроці були важкими, для 5 (33,3%) – легкими, для 3 учнів (16,7%) завдання викликали значні труднощі. 11 учнів (75%) змогли не тільки засвоїти необхідний матеріал, а й застосувати його на практиці, 4 учні (25%) залишилися

незадоволеними уроком. Щодо необхідності застосування уроку в майбутньому під час вивчення української мови в старших класах, то «за» проголосувало 6 учнів, тобто 33,3%, всі інші – 66,7% (9 учнів) вважають, що така система уроків потребує оновлюватись і змінюватись на більш цікаву.

Щодо розкриття творчого потенціалу учнів на уроці, то 9 учнів (66,7%) вважають, що змогли його розкрити; 25%, тобто 4 учні – не змогли, решта 8,3% (2 учні) не визначилися з відповіддю.

Ступінь задоволеності уроком склав 58,3%, тобто задоволені уроком 9 учнів.

В опитуванні експериментальної групи взяли участь 14 студентів. Результати виявилися такими: 12 учнів відзначили новизну уроку (86,7%), двоє учнів не помітили нічого незвичайного (13,3%).

Щодо складності завдань, то 10 студентам (60%) вважали завдання складними, 3 (26,7%) – легкими і лише 1 учень (13,3%) вважав завдання високої складності.

Майже всі учні, а саме 12 учнів (86,7%) дійшли висновку, що такі уроки дозволяють розкрити свої знання з теми, лише 2 учні (13,3%) не підтримали цю думку.

Варто зазначити, що 14 учнів (100%) вважають, що такі уроки з української мови, як і безпосередньо з пунктуації, потрібно проводити якомога частіше.

12 учнів (86,7%) вважають, що урок дозволив розкрити свій творчий потенціал.

Абсолютна більшість учнів (93,3%) задоволені уроком.

Опрацьовані результати подані у таблиці 2.

Таблиця 2

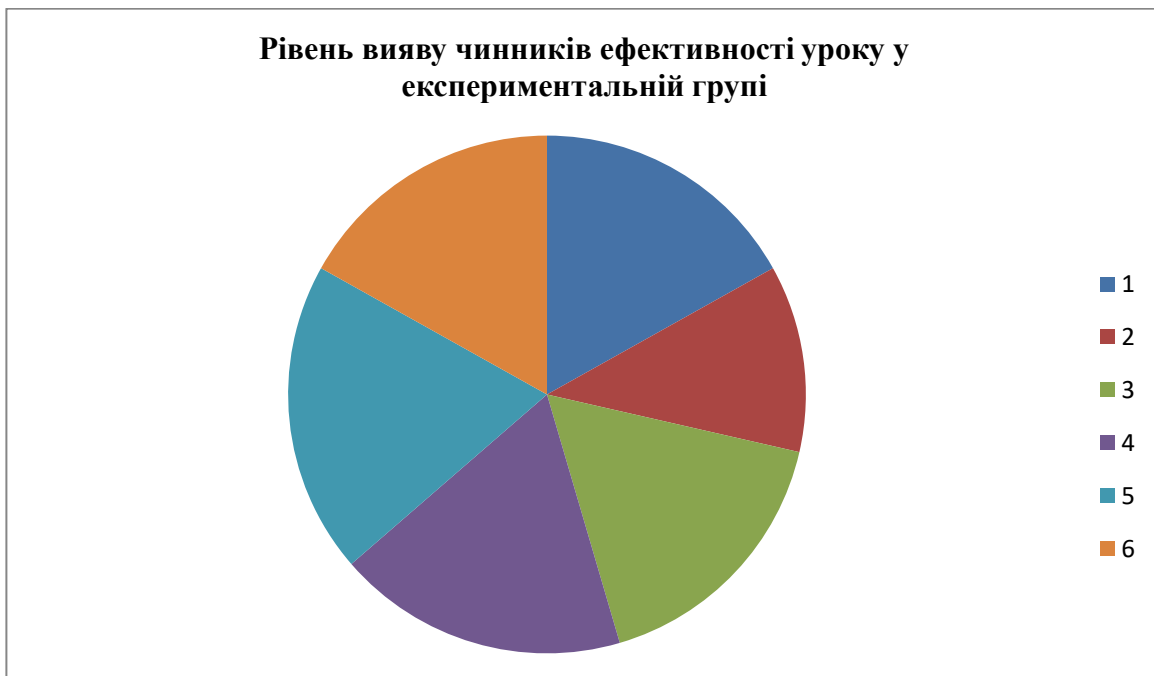
Чинники ефективності	Рівень вияву	
	Контрольна група	Експериментальна група

Чинник розкриття знань і вмінь	75 %	86,7 %
Чинник складності завдань	50 %	60 %
Чинник новизни	33,3 %	86,7 %
Чинник задоволення інтересів учнів	58,3 %	93,3 %
Чинник зацікавленості завданнями	33,3 %	100 %
Чинник реалізації творчого потенціалу	66,7 %	86,7 %

Опрацювавши результати опитування, отримані в контрольній та експериментальній групах після педагогічного експерименту, можна порівняти рівні проявів факторів ефективності занять. Для цього були складені діаграми ефективності проведених уроків, де кольори означають фактори ефективності уроків, а кількість заповнених ділянок на діаграмі – рівень прояву цих факторів у відсотках. (рис. 1. 2).

Рисунок 1. Рівень вияву чинників ефективності уроку у контрольній групі

Рисунок 2. Рівень вияву чинників ефективності уроку у експериментальній групі

Щоб узагальнити результати наведених вище діаграм, варто порівняти наведені дані з ідеальним графіком ефективності, складеним за такими критеріями:

- новизна уроку повинна заінтригувати школярів, не допускати інертності та байдужості під час їх проведення і становить 100%;

- складність завдань повинна становити 55%, щоб їх могли виконати всі учні з різним рівнем знань;

- на уроці мають бути створені максимальні умови для розкриття мовних і мовленнєвих знань і вмінь учнів та формування мовної особистості учня (100%);

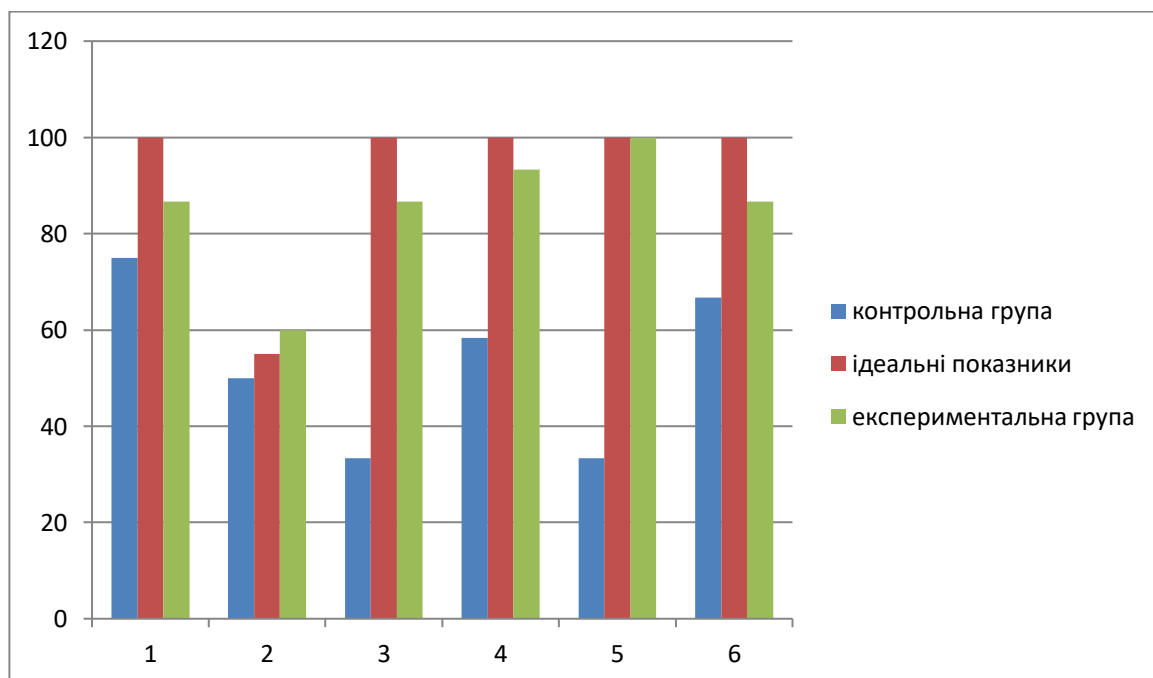
- якщо завдання цікаві, учні виконують їх із задоволенням (100%);

- у класі повинні бути створені всі умови для максимального розкриття творчих здібностей кожної особистості (100%).

Отже, враховуючи ідеальні показники факторів ефективності уроку, можна порівняти їх з отриманими в контрольній та експериментальній групах.

(Діаграма 1).

Порівняльна характеристика чинників ефективності уроків

Враховуючи вказані показники, можна зробити висновок, що розкриття знань і вмінь на проведеному уроці в контрольній групі не набагато нижче

ідеальних показників. На занятті, проведеному в експериментальній групі, ці показники значно перевищують ідеальні.

Що стосується складності завдань, то обидва показники (як в експериментальній, так і в контрольній групі) майже рівні та дорівнюють ідеальним: контрольна група – 50%, експериментальна – 60%, ідеальні показники – 55%.

Проте показники чинника новизни на двох уроках сильно відрізняються (контрольна група – 33,3%, експериментальна – 86,7%). Відсоток новизни на уроці із застосуванням компетентнісного підходу майже дорівнює ідеальним показникам.

Істотно відрізняються і показники задоволеності інтересів: в експериментальній групі відсоток реалізації цього фактора вищий і ближчий до ідеального.

Більш цікавими для учнів були завдання зі складання діалогів, робота в групах, робота з опорними схемами на уроці, проведеному в експериментальній групі.

Щодо здатності до реалізації творчого потенціалу, то краще у студентів експериментальної групи (86,7%), однак у контрольній групі цей показник не набагато нижчий (66,7%). Але вказані дані значно нижчі за ідеальні.

Враховуючи вищезазначені показники, можна зробити висновок, що заняття, проведене в експериментальній групі, було більш ефективним з точки зору реалізації факторів. Значно вищим є фактор новизни, задоволення інтересів учнів та цікавості завдань на уроці, де реалізовано компетентнісний підхід на уроці української мови. Суттєвої різниці в складності завдань на двох уроках немає.

Тому урок, побудований на компетентнісному підході, є більш ефективним для засвоєння нового матеріалу та реалізації творчого потенціалу та інтересів, формування учнів як мовної особистості. Навчальний процес такого типу дає

можливість студенту, як гідній особистості сучасного інформаційного суспільства, розвинути компетенції, необхідні для успішного співіснування та співпраці на ринку праці.

Основою нашої наукової роботи став експеримент на базі Довговільського ліцею (10 клас). Його особливістю було те, що один урок української мови проводився з урахуванням компетентнісного підходу, а інший – традиційно.

Також ми звернули увагу на особливості та визначення сучасного уроку української мови. Науковці стверджують, що сучасний урок – це, відповідно, науково організована та спланована класна діяльність, яка розвиває не лише творчі та комунікативні здібності учнів, а й усіляко сприяє формуванню мовної особистості учня, що, у свою чергу, допомагає йому застосовувати набуті знання на практиці. Крім того, урок української мови із запровадженням компетентнісного підходу набуває здатності зосереджувати свою увагу не на процесі навчання, як це було колись, а на мовній особистості учня. Учитель повинен прагнути культурно збагатити дитину, надати їй ініціативи в пізнавальній діяльності, створити стимулююче навчальне середовище, розвивати в дітей саморегуляцію і свободу, укорінювати почуття, допомагати їм усвідомлювати особисту відповідальність.

Підсумовуючи результати експерименту, можна зробити висновок, що урок за компетентнісним підходом є більш ефективним для засвоєння нового матеріалу та реалізації творчого потенціалу та інтересів, формування учнів як мовної особистості. Навчальний процес такого типу дає можливість студенту, як гідній особистості сучасного інформаційного суспільства, розвинути компетенції, необхідні для успішного співіснування та співпраці на ринку праці.

ВИСНОВКИ ДО III РОЗДІЛУ

Усе наше дослідження спрямоване на розгляд соціокультурного аспекту вивчення української мови в старших класах. У цьому контексті проведено аналіз наукових і лінгводидактичних основ текстоцентричного підходу до вивчення української мови в старших класах загальноосвітньої школи. У дослідженні доведено, що текст і дискурс відіграють важливу роль у розвитку українського мовлення учнів, сприяють вивченню мови, допомагають створити сприятливу атмосферу для формування мовних навичок.

У роботі звернуто увагу на мовленнєві здібності учнів та їх креативність, розглядаючи їх як запоруку досконалої навчальної діяльності. У світлі сучасних подій та викликів, таких як війна та зміни у суспільстві, ці здібності набувають особливої ваги. Мовне вдосконалення стає важливим інструментом для виразності, комунікації та підтримки національної ідентичності.

Досліджено також методи, прийоми та засоби формування українського мовлення учнів, акцентовано на важливості вибору текстів для навчання та роботи з ними. Все це спільно сприяє розвитку мовленнєвої компетенції учнів у навчальній діяльності.

При вивченні української мови важливо враховувати мовну політику та мовні закони, які регулюють використання мови в сучасному суспільстві. Питання мовної політики і законодавства важливо вивчати та розуміти, оскільки вони впливають на мовний контекст та мовні практики учнів.

Сучасні стилі мовлення, які вивчаються в старших класах, формують соціальну та національну свідомість майбутніх громадян. Вони відображають та визначають мовну і культурну спадщину, а також спосіб сприйняття світу. Мовне виховання важливе для формування національної ідентичності та збереження культурного багатства.

У третьому розділі висвітлено перспективи поліпшення навчання українського мовлення та використання інтерактивних методів для покращення

мовленнєвої діяльності учнів. Визначено, що сучасні засоби та технології можуть сприяти оптимізації процесу навчання.

Складено систему вправ, подання прикладів, проведено експеримент та встановлено, що ефективнішим для засвоєння нового матеріалу та реалізації свого творчого потенціалу та інтересів, формуванню учнів як мовних особистостей є урок з урахуванням соціокультурного аспекту. Навчальний процес саме такого типу дає можливість учневі, як гідному індивіду сучасного інформаційного суспільства, розвивати в собі ті компетенції, які є необхідними для успішних співіснування та співпраці на ринку праці.

Отже, наша робота доводить значущість вивчення української мови в старших класах, де виховуються майбутні суспільні лідери та патріоти держави. Тому мовленнєва компетенція, яка вдосконалена з урахуванням соціокультурного аспекту є необхідною для ефективної комунікації та досягнення успіху в навчанні.

Основою нашої наукової роботи став експеримент на базі Довговільського ліцею (10 клас). Його особливістю було те, що один урок української мови проводився з урахуванням соціокультурного аспекту компетентнісного підходу, а інший – традиційно.

Також ми звернули увагу на особливості та визначення сучасного уроку української мови. Науковці стверджують, що сучасний урок – це, відповідно, науково організована та спланована класна діяльність, яка розвиває не лише творчі та комунікативні здібності учнів, а й усіляко сприяє формуванню мовної особистості учня, що, у свою чергу, допомагає йому застосовувати набуті знання на практиці. Крім того, урок української мови із запровадженням компетентнісного підходу з урахуванням соціокультурного аспекту набуває здатності зосереджувати свою увагу не на процесі навчання, як це було колись, а на мовній особистості учня. Учитель повинен прагнути культурно збагатити дитину, надати їй ініціативи в пізнавальній діяльності, створити стимулююче

навчальне середовище, розвивати в дітей саморегуляцію і свободу, укорінювати почуття, допомагати їм усвідомлювати особисту відповідальність.

Підсумовуючи результати експерименту, можна зробити висновок, що урок за компетентнісним підходом є більш ефективним для засвоєння нового матеріалу та реалізації творчого потенціалу та інтересів, формування учнів як мовної особистості. Навчальний процес такого типу дає можливість студенту, як гідній особистості сучасного інформаційного суспільства, розвинути компетенції, необхідні для успішного співіснування та співпраці на ринку праці.

ВИСНОВКИ

У даному дослідженні розглянуто та проаналізовано ключові аспекти вивчення української мови в старших класах з урахуванням соціокультурного контексту та сучасних методів викладання. На основі отриманих даних сформульовано такі висновки:

У першому розділі вказано на важливість використання текстоцентричного підходу у вивченні української мови в старших класах. Тексти та дискурси стають ключовими складовими для розвитку мовленнєвих здібностей учнів. Дослідження показало, що розвиток креативності та уміння використовувати мову в різних стилях і жанрах є важливими завданнями у навчанні.

У другому розділі розглянуто психологічні та психолінгвістичні аспекти формування мовлення учнів. Тут слід враховувати психологічні характеристики старшокласників у навчанні, а також психолінгвістичні умови для розвитку усного й писемного мовлення. Дослідження довело, що формування мовленнєво-комунікативної компетенції вимагає індивідуального підходу та врахування психологічних особливостей учнів.

У третьому розділі зосереджено увагу на технологіях навчання української мови та формуванні навичок мовлення. Застосування інтерактивних методів навчання, системи вправ та активних практичних занять сприяють покращенню навчання та розвитку мовленнєвих навичок учнів.

У цілому дослідження дало змогу зрозуміти важливість вивчення української мови в старших класах з урахуванням сучасних підходів і соціокультурного контексту. Враховуючи ці висновки, можна припустити, що ефективне вивчення української мови сприятиме розвитку мовної компетентності учнів, формуванню мовленнєвих навичок і збереженню культурного спрямування в суспільстві.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрієць О. Текстоцентризм у розвитку дискурсної компетентності сучасного старшокласника. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки*. Луганськ, 2019. № 3. С. 97–106.
2. Бакум З. Текстоцентризм у сучасній системі принципів навчання української мови. *Педагогічні науки* : зб. наук. пр. 2008. Вип. 47. С. 91–94. URL:<http://ps.journal.kspu.edu/index.php/ps/article/view/1703/1545>(дата звернення: 6.10.2024).
3. Балашенко І., Самчук Л. Соціокультурна діяльність мовної особистості в освітньому просторі ЗВО. *Перспективи. Соціально-політичний журнал*. 2020. № 1. С. 72–76.
4. Бацевич Ф. Духовна синергетика рідної мови. Лінгвофілософські нариси : монографія. Київ : Видавничий центр «Академія», 2009. 192 с.
5. Бібік Н. Компетентнісний підхід : рефлексивний аналіз застосування *Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи* / під заг. ред. О. Овчарук. Київ : «К.І.С.», 2004. С. 45–51.
6. Білицька В. Порівняльний аналіз визначення культурної, загальнокультурної, соціокультурної, культурологічної, полікультурної та крос-культурної компетентності. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія : Педагогіка*. 2019. № 2. С.77–86.
7. Білоцерківська Н. Формування соціокультурної компетентності майбутніх учителів у процесі вивчення гуманітарних дисциплін : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Харків, 2009. 20 с.
8. Благун Н. Змістові чинники мовного компонента у системі соціалізації особистості учнів. *Наука і освіта*. 2016. № 10. С. 130–137.
9. Богуш А. Формування мовної особистості на різних вікових етапах. Монографія. Одеса : ПНЦ АПН України, 2008. 272 с.

10. Бондар Т. Генеза поняття «соціокультурна компетентність». *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітніх школах*. 2020. №71. Т. 1. С. 24–30.
11. Бондаренко Н. Текстцентрична система вивчення державної мови : теоретичний і практичний аспекти *Державотворча й об'єднувальна функції української мови : реалії, здобутки, перспективи : матеріали міжнародного науково-методичного семінару*. Ужгород, 2009. С. 143–153.
12. Бондаренко Н., Косянчук С. Дидактично-методичні засади сучасного уроку української мови у старшій школі. *Гуманітарний вісник Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка*. 2017. № 1. С. 81–89.
13. Варецька О. Змістові лінії у визначенні сутності поняття «соціальна компетентність особистості». *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітніх школах*. 2014. Вип. 38. С. 110–118.
14. Вегеш А. Методика викладання української мови в загальноосвітніх навчальних закладах : методичний посібник для студентів 4–5 курсів філологічного факультету. Ужгород, 2022. 101 с.
15. Веніг Н. Шляхи взаємодії мовленнєвої та мовної змістових ліній. *Педагогічні науки*. 2009. Вип. 52. С. 90–94.
16. Галаєвська Л. Текстцентричний підхід до формування мовленнєвих умінь і навичок та його реалізація в підручнику української мови. *Проблеми сучасного підручника*. 2017. Вип. 19. С. 68–79.
17. Голуб Н.Б., Горошкіна О.М. Концепція навчання української мови учнів старшої школи. / за заг. ред. д-ра пед. наук Н.Б. Голуб. Київ : Педагогічна думка, 2019. 56 с.
18. Горошкіна О. Мета і завдання компетентісно орієнтованої методики навчання української мови ліцею на рівні стандарту. *Концептуальні засади компетентісного навчання української мови* : матеріали круглого столу, присвяченого пам'яті члена-кореспондента НАПН України, доктора педагогічних наук, професора Біляєва Олександра Михайловича (15 березня 2019

р., м. Київ). Київ : Наукова думка, 2019. С. 24–27.
 URL:http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/716427/1/%D0%93%D0%BE%D1%80%D0%BE%D1%88%D0%BA%D1%96%D0%BD%D0%B0_%D1%82%D0%B5%D0%B7%D0%B8_2019_%D0%9A%D1%80%D1%83%D0%B3%D0%BB%D0%B8%D0%B9_%D1%81%D1%82%D1%96%D0%BB.pdf (дата звернення: 6.10.2024).

19. Горошкіна О. Підручник як засіб формування соціокультурної компетенції учнів. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2010. № 22. С. 183–189.

20. Горошкіна О. Психодидактичні принципи компетентісно орієнтованої методики навчання української мови ліцею. *Філологічна освіта: компетентнісна парадигма* : матеріали Міжнародної науково-практичної заочної інтернет-конференції (15 листопада 2019 р.). Миколаїв : МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2019. С. 37–39.

21. Горошкіна О. Функції підручника української мови в компетентнісній парадигмі. *Studia Ukrainika Posnaiensia*. 2019. № 1. С. 93–102.

22. Гошовська О. Формування ключових компетентностей учнів на уроках української мови та літератури через мовленнєву діяльність. *Дивослово*. 2018. № 9. С. 7–9.

23. Груба Т. Сучасні підходи до формування мовної особистості учнів на уроках української мови (профільний рівень). *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Педагогічні науки*. Миколаїв : МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2019. № 1 (64). С. 65–71.

24. Гудзик І. Соціокультурна лінія змісту навчання мови. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Педагогіка. Соціальна робота*. Ужгород : Говерла, 2008. Вип. 12–13. С. 17–20.

25. Данилюк С. Дискурсивна, стратегічна, соціальна та соціокультурна компетенції як складники комунікативної компетенції в межах моделі формування професійної компетентності майбутніх філологів засобами інтернет-технологій. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2013. Вип. 30. С. 137–143.

26. Кобцев Д. Реалізація соціокультурної змістової лінії на уроках української мови в 5 класі : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02. Херсон, 2012. 21 с.

27. Коваленко А., Глушок Л. Формування соціокультурної компетентності старшокласників у процесі вивчення іноземної мови *Сучасні дослідження з іноземної філології*. 2023. № 1 (23) С. 243–254.

28. Корицька Г. Соціокультурна компетенція школярів : до проблеми використання засобів її реалізації на уроках української мови. *Педагогічний дискурс*. 2012. № 13. С. 157–160.

29. Красновська І. Теоретичне обґрунтування понять «компетенція» і «компетентність» у дослідженнях науковців (другої половини ХХ – початку ХХІ ст.). *Педагогічний альманах*. 2020. Вип. 45. С. 233–238.

30. Кучерук О. Методи формування мовленнєвої компетентності (від герменевтичного до психолінгвістичного досвіду). *Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»*. Переяслав-Хмельницький, 2008. Вип. № 15. С. 22–25. URL:http://eprints.zu.edu.ua/19923/1/%D0%9A%D1%83%D1%87%D0%B5%D1%80%D1%83%D0%BA_2.pdf (дата звернення: 6.10 2024).

31. Кучерук О. Навчання української мови на засадах медіаосвіти в загальноосвітній школі: соціокультурний аспект *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Філологічні науки*. Кам'янець-Подільський : Видавець Панькова А.С., 2020. Вип. 51. С. 76–80. URL:http://eprints.zu.edu.ua/32202/1/%D0%A1%D0%BE%D1%86%D1%96%D0%BE%D0%BA%D1%83%D0%BB%D1%8C%D1%82%D1%83%D1%80%D0%BD%D0%B0_%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%BF%D0%B5%D1%82%D0%B5%D0%BD%D1%82%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C_%D0%BC%D0%B5%D0%B4%D1%96%D0%B0%D0%BE%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%B0_%D0%9A%D0%B0%D0%BC_%D1%8F%D0%BD%D0%B5%D1%86%D1%8C.PDF (дата звернення: 6.10.2024).

32. Кучерук О. Соціокультурний розвиток учнів як лінгвометодична проблема *Українська мова і література в школі*. 2014. № 2 (112). С. 2–7. URL:<http://core.ac.uk/download/pdf/20571976.pdf> (дата звернення: 4.10.2024).
33. Кучерява О. Арт-технології як засіб реалізації соціокультурної змістової лінії на уроках української мови. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка : Філологічні науки*. Кам'янець-Подільський : Аксісома, 2019. Вип. 50. С. 91–96.
34. Любецька В., Шахіна В. Текстocентризм як основний принцип навчання для іноземних студентів гуманітарних спеціальностей. *Мова*. 2022. № 37. С. 27–31.
35. Мамчур Л. Перспективність і наступність у формуванні комунікативної компетентності учнів основної школи. Умань : Видавець – «Сочінський», 2012. 448 с.
36. Мацько Л., Семеног О. Компетентнісні підходи і програмні засади в навчанні української мови в 10–12 класах середньої школи (профіль – українська філологія). *Українська мова в освітньому просторі*. Київ, 2009. С. 44–60.
37. Мунтян С. Основні складники соціокультурного змісту навчання української мови. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Філологічна*. 2012. Вип. 31. С. 194–198.
38. Ніщенко М. Формування соціокультурної компетентності учнів основної школи на матеріалі синтаксису простого речення : дис. канд. пед. наук : 13.00. 02. Київ, 2019. 259 с.
39. Остапенко Н. Компетентнісний підхід до навчання української мови та його складники. *Українська мова і література в школі*. 2012. № 1. С. 51–53.
40. Пентилюк М. Актуальні проблеми сучасної лінгводидактики. Київ : Ленвіт, 2011. 256 с.
41. Помиткіна Л. Психодинамічна некогруентність особистості : діагностика, корекція та консультування : монографія. Київ : Книжкове видавництво НАУ, 2007. 180 с.

42. Помиткіна Л. Психологічні особливості реалізації компетентнісного підходу в освіті. *Педагогічна освіта: Теорія і практика. Психологія. Педагогіка*. Київ : КДУ ім. Б. Грінченка, 2015. № 23. С. 99–104. URL:http://er.nau.edu.ua/bitstream/NAU/40648/1/%d0%9f%d0%be%d0%bc%d0%b8%d1%82%d0%ba%d1%96%d0%bd%d0%b0_%d0%a1%d1%82%d0%b0%d1%82%d1%82%d1%8f%202.pdf (дата звернення: 6.10.2024).
43. Програма. Українська мова для загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання : 10-11 класи. Рівень стандарту. 2017 – URL:<http://mon.gov.ua/osvita-2/zagalna-serednya-osvita/osvitni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv>. (дата звернення: 1.10.2024).
44. Проценко А., Кирієнко О. Категорія «компетентність» у фокусі педагогічного дослідження. *Соціально-гуманітарний вісник*. 2022. Вип. 39. С. 61–63.
45. Проць М. Реалізація соціокультурної лінії у процесі вивчення української мови. *Рідне слово в етнокультурному вимірі*. Дрогобич : Посвіт, 2012. С. 459–464.
46. Рябоконт В. Формування діяльнісної (стратегічної) компетентності в учнів на уроках української мови в основній школі : дис. ... канд. пед. наук. :13. 00. 02. Черкаси, 2016. 227 с.
47. Семеног О. Навчання української мови і літератури у вирах ключових компетентностей : метод. посіб. Суми : СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2023. 212 с.
48. Словник-довідник з української лінгводидактики : навчальний посібник / за ред. М. Пентилюк. Київ : Ленвіт, 2003. 320 с.
49. Сучасні тенденції методики навчання: мовно-літературна царина / за заг. ред. З. Бакум. Кривий Ріг : КДПУ, 2023. 251 с.
50. Топчій Л. Формування україномовної соціокультурної компетентності : теоретичні і практичні аспекти. *Молодий вчений*. 2014. № 7(10) . С. 170–173.

51. Українська мова : Енциклопедія. Вид. 2-е. випр., доп. Київ : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. 824 с.
52. Усик О. Роль і місце соціокультурної компетентності у процесі підготовки майбутніх учителів. *Нова педагогічна думка*. 2010. № 1. С. 43–50.
53. Усик О. Теоретичні аспекти формування соціокультурної компетентності майбутнього вчителя української мови і літератури. *Педагогічні та психологічні науки*. Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2009. № 52. С. 96–98.
54. Усик О. Формування соціокультурної компетентності майбутніх педагогів у процесі вивчення гуманітарних дисциплін. *Нова педагогічна думка*. 2009. № 4. С. 41–49.
55. Шарманова Н. Формування міжкультурної компетентності як стратегічна візія професійної підготовки словесника. *Сучасні тенденції методики навчання : мовно-літературна царина*. / за ред. З. Бакум. Кривий Ріг КДПУ, 2023. С. 37–70.
56. Шелехова Г. Т. Сучасні підходи до навчання рідної мови в загальноосвітній школі. *Українська мова і література в школі*. 1998. №1. С. 8–12.
57. Яковлєва В., Голуб Н. Шляхи реалізації соціокультурного підходу до навчання української мови в 10–11 класах профільної школи. *Арватівські читання – 2022 : збірник тез доповідей Всеукраїнської студентської науково-практичної інтернет-конференції (20 травня 2022 р.)*. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2022. С.112–115.
58. Ярмолюк А. Реалізація соціокультурної змістової лінії в контексті міжпредметної інтеграції *Українська мова і література в школі*. 2010. № 6. С. 32–36.
59. Ярмолюк А. Формування соціокультурної компетентності старшокласників на уроках української мови. *Наукові записки Ніжинського державного університету ім. М. Гоголя. Психолого-педагогічні науки*. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2011. № 5. С. 134–136.

60. Ярмолюк А. Ціннісні домінанти соціокультурної компетентності учнів. *Теоретична і дидактична філологія*. 2014. Вип. 18. С. 154–159.

ДОДАТКИ

Додаток 1

Особливу тривогу викликає те, що молоді люди, які вважають себе навіть культурними, у побуті, буває, користуються такою жахливою сумішшю двох мов, що якби написати отут кілька прикладів з їхньої «мови», то, мабуть, папір не витримав би сорому – загорівся б. Але що там говорити про мову учнів, коли й учителям ще подекуди бракує того чуття слова.

Користування сумішшю з двох мов – це одно з найтривожніших явищ загально педагогічного характеру. Говорити такою скаліченою мовою – це все одно, що грати... на розстроєній скрипці. Все одно, що з дерева красуню різьбити... тупою щербатою сокирою. Скалічена мова – отупляє, оглуляє людину, зводить її мислення до примітиву. Бо мова – це лад мислення, це віконця, через які людина бачить світ. Що ж вона побачить, коли віконця – у кіптяві, засновані павутинням, засиджені мухами? Я ніскільки не сумніваюсь у тому, що однією з причин загальної неуспішності, відставання багатьох учнів є вбога, примітивна мова в дитинстві й ранній юності – в роки, коли формується людина, коли утверджуються її пізнавальні й творчі сили. Отже, шлях боротьби за високу успішність лежить передусім через мовну культуру, бо мовна культура – це живодайний корінь культури розумової, усього розумового виховання, високої, справжньої інтелектуальності (В.Сухомлинський).

Додаток 2

Наші надто ретельні законодавці мови, наші літредактори, які мають спеціальні списки “заборонених” слів (не думайте, що йдеться про якісь непристойні слова) і бояться, як чорт ладану, синоніміки (кожній речі, кожному явищу, на їх думку, може відповідати тільки одно слово), бояться відтінків, шукань і дерзань, сміливого розсування мовних меж, — недобру роблять справу! Письменники, спасибі їм, не завжди слухаються цих почтивих, але недалекоглядних людей...

Мова повинна бути сучасною, так. Але це ніяк не значить, що вона повинна втратити свій національний колорит! (М. Рильський).

Додаток 3

У листопаді 1950 американському письменнику Вільяму Фолкнеру була присуджена Нобелівська премія. У зв'язку з цим він виголосив промову, у якій яскраво змалював високі завдання, які стоять перед молодими письменниками.

Його промова має пряме відношення і до початківців-ораторів. «Я відкидаю думку про загибель людини. Легко говорити про те, що Людина безсмертна просто тому, що вона все витримає: коли віддзвонить і згасне останній передзвін дзвону долі із самотньої скелі, що безцільно зависла в червоній заграві на краю пітьми, – навіть тоді залишиться ще один звук: слабкий, але не знищений голос Людини. Я не визнаю цього. Я вірю, що людина не просто вистойть, вона восторжествує. Вона безсмертна не тому, що ніколи не вичерпається голос людський, але тому, що за своїм характером, душею людина здатна на співчуття, жертви, непохитність. Обов'язок письменника, поета писати про це, допомогти людині вистояти, зміцнюючи людські серця, нагадуючи про мужність, честь, надію, гордість, співчуття, жалість, самопожертву – про те, що становить споконвічну славу людства. Голос поета не може бути простою луною, він повинен стати опорою, основою, що допомагає людині вистояти й восторжествувати».(уривок із виступу В. Фолкнера).

Додаток 4

Лаврін не зводив з дівчини очей. Її краса так засліпила йому очі, так разом заманила серце, що вона йому здавалась не дівчиною, а русалкою.

Мелашка заспівала пісні. Пішов гук по лісі і розлився по долині срібною луною.

«Нема в Семигорах ні однієї такої гарної дівчини», – подумав Лаврін. Він скочив з воза, кинув воли й пішов стежкою поруч з Мелашкою. Дівчина липнула на нього своїми очима, мов блискавкою, почервоніла й спустила очі вниз.

Густа тінь під зеленим гіллям розлила якісь чари. Мелашка здалась йому тепер вдвоє кращою. Червоний мак на голові зблід перед її красою.

— Скажи мені, Мелашко, де ти живеш? Покажи мені хату твого батька.

В Мелашки так закидалось серце, як птиця тріпається крилами в густому гіллі.

— Наша хата край села в яру, на Западинцях, — сказала вона дуже тихо й зовсім спустила її на щок.

Воли помалу плентались дорогою. Лаврін мовчав, і Мелашка мовчала.

В лісі було тихо, як у хаті. Здавалось, ліс уже дрімав, засипав і тільки через сон дивився з гори освіченими верхами на заходяче над Богуславом сонце. На високому дубі, над самими головами парубка й дівчини, затріпала крилами якась птиця. Вона злякала їх обох так, що вони аж кинулись.

— Мелашко! — промовив Лаврін тихим голосом. — Як побачив я тебе над водою, то неначе з криниці погожої води напився.

Мелашка засоромилась і дивилась в землю. Вона мовчала. Птиця на дереві затихла, і знов у лісі стало тихо, як у хаті.

— Твоя краса, твої чорні брови неначе моє здоров'я. Як глянув я на тебе, то наче набрався здоров'я, — знов почав Лаврін. (уривок з повісті І. Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я»).

Додаток 5

5. *Отже, гуманітарна аура нації. Чи не правда, якесь приємне для слуху поєднання слів? Справді, кожна нація повинна мати свою гуманітарну ауру. Тобто потужно емануючий комплекс наук, що охоплюють всі сфери суспільного життя, включно з освітою, літературою, мистецтвом — в їхній інтегральній причетності до світової культури і, звичайно ж, у своєму неповторному національному варіанті.*

...Коли ми чуємо: Іспанія, іспанці — які це у нас викликає асоціації? Ну, звичайно ж, Лопе де Вега, Кальдерон, Сервантес, Гойя, музей Прадо, Федеріко Гарсія Лорка.

Або німці. Нація філософів і композиторів, хіба не так? Хто дав світові Бетховена, Гете, Шіллера, Гегеля, Канта, Ніцше?

Над Скандинавським півостровом, як північне сяйво, стоїть заворожуюча аура музики Гріга, Сібеліуса, дивовижних казок Андерсена. На іншому

континенті маленька Колумбія підсвічена магічною ауурою Маркеса. Чи ж треба казати, що Англія – це Шекспір, Байрон, Шеллі? Що Франція – це Вольтер, Бальзак, Руссо, Аполлінер? Що Італія – це нація Данте і Петрарки, Рафаеля і Мікеланджело?

А чому б у таких діоптріях не подивитись на Україну? Якщо десь у світі чують – Україна, українці, які це асоціації викликає там? Хіба це не правомірне запитання? Ми вже держава. То чи не час замислитись, хто ми в очах світу і яку маємо ауру, а якщо не маємо, то чому? (Л. Костенко).